

~~240~~

~~K-6561~~

П 56208.

ПЛУЖАНИН

~~K6240~~

927
3212/1

7 (11)

1927

ЛИПЕНЬ

ДЕРЖАВНЕ

ВИДАВНИЦТВО

УКРАЇНИ

ПРОДОВЖУЄТЬСЯ ПРИЙОМ ПЕРЕДПЛАТИ
НА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ПЛУЖАНИН

ЗА РЕДАКЦІЮ:

А. Головка, В. Мишка, А. Панова, С. Пилипенка
і Т. Степового.

ЗМІСТ № 6 (10)

М. Лебідь. Із циклу „Пороги“ — поезії
І. Багрянний. — Чорноземля — поезії
О. Свекла. — На Комуни йшли
В. Чапля. — Танцюрист козак (музичне оповідання)
А. Шуманський-Збінський. — На Узліссі
А. Гак. — Від Києва до Дніпрельстану (дорожні нотатки)
М. Ковальчук. — Мати — поезії
Проф. О. Білецький. — Читач, письменник, література
Л. Габель. — Село в сучасній західній та американській
художній літературі.
Проф. М. Сулима. — Із лексик збірника третього „Плуг“
І. Капустянський. — Марко Черемшина
Бібліографія, Хроніка. Поштова скринька

ПЕРЕДПЛАТА ПРОДОВЖУЄТЬСЯ

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

на 1 рік 4 крб. 50 коп.		на 3 міс. 1 крб. 35 ко
на 6 міс. 2 крб. 50 коп.		на 1 міс. — 45 ко

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ:

ГОЛОВНА КОНТОРА СЕКТОРУ ПЕРІОДИЧНИХ ВИД.
ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА УКРАЇ

Харків, Сергіївська пл., Московські ради, 15

ДО ВІДОМУ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ

Спілка селянських письменників „ПЛУГ“ має №№ журналів за минулі роки, які й можна придбати за невелику платню:

Комплекти за 1925 р. (6 №№) 75 коп.; за 1926 р. (8 №№ крім 1-го) 1 крб., окреме число — 15 коп. з пересилкою.

Гроші слід слати на адресу: Харків, Пушкінська, 24 „ПЛУГ“.

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУЖАНИН“

Вийшли з друку і продаються видання:

1. Биковець М. — За дитячу книжку і кіно-фільм. Збірка на тему, як писати опов., п'єси, кіно-сценар. для дітей. 3 8 фот., 64 стор. — 25 коп.
2. Антоша Ко — Лопанські раки. 5 гуморесок — 32 стор. (з 3 мал.) — 15 коп.
3. Остап Вишня. — Українізуємось. 8 гумор., 32 стор. з портретом автора. Перше й друге видання розпродані. Видання 3-є, 32 стор. — 15 коп.
4. Л. Первомайський. — Комса. 2 слов. з комсомольського побуту. 32 стор. 20 коп.
5. Остап Вишня. — Вишневі усмішки кооперативні. 96 стор. — 80 коп.
6. Ан Дикий. — Огонь цвіте. Поезії. 48 стор. — 40 коп.
7. Г. Одинець. — Казка про чудака Якова, що дурив та не всякого. 24 ст. 2 вид. — 15 к.
8. Ів. Підкова. — Кислиці. Гуморески. „Весела книжка“ № 3. 32 стор. — 15 коп.
9. А. Шмигельський. — Памолодь. Поезії. 32 стор. — 35 коп.
10. Юхим Гедзь. — Буває й таке. Гуморески. № 4. 32 стор. — 15 коп.
11. Андрієнко Ів. — Живий крам. Гумор. опов. № 5. 32 стор. — 15 коп.
12. Ведміцький Ол. — Шумить тополя. Поезії. 64 стор. — 50 коп.
13. Антоша Ко. — Радіо-інваліди. Гумор. опов. № 6. 32 стор. 15 коп.
14. Котко К. — Обличчям до спини. Гуморески. № 7. 32 стор. — 15 коп.
15. Н. Забіла. — Далекий край. Поезії. 32 стор. — 35 коп.
16. І. Ткачук. — Помста. Опов. 36 стор — 25 коп.
17. Ан. Панів. — Вечірні тіні. Поезії. 64 стор. — 50 коп.
18. О. Метеорний. — Агітатори. Гуморески 32 стор. — 15 коп.
19. К. Полонник. — Навздогін за долею. Кіно-сценарій. 3 стор. — 30 коп.
20. Антоша Ко. — Головбухова борода. Гуморески. 32 стор — 15 коп.

Всі ці книжки продаються по книгарнях ДВУ, Книгоспілки, Рух, Укр. Робітник.

Книжки можна виписувати, посилаючи вартість на адресу:

Харків, Пушкінська, 24, „Плужанин“. При замовленні більше як на 1 крб. — пересилка безплатно; при гуртових (не менше, як 10 прим.) замовленнях — знижка.

Адреса Правління й Контори: Харків, Пушкінська 24, „Плужанин“.

ВІД РЕДАКЦІЇ:

1. Редакція залишає за собою право скорочувати статті й робити зміни редакційного характеру.
2. Рукописи мусять бути чітко написані (краще надруковані на машинці) на однім боці аркуша.
3. Передрук стат. і хронік. матеріалу з „Плужанина“ дозволяється робити при умові точного позначення джерела. Передрук художнього матеріалу — лише за згодою редакції чи автора.
4. Редакція не відповідає на листи, коли для відповіді не додано листівки або марок. Невикористовані твори переховується не довше 1/2 року. Для повернення їх треба надсилати марок на 8 — 18 коп.

Адреса редакції: Харків, Пушкінська, 24, „Плужанин“

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

ПЛУЖАНИН

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

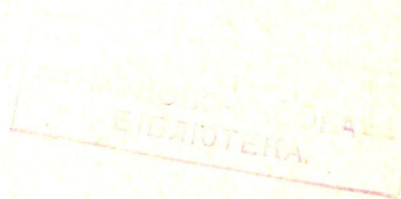
K-6561

1/220

ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

А. ГОЛОВКА, В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА і Т. СТЕПОВОГО

РІК ТРЕТІЙ

1927

ЛИПЕНЬ

№ 7 (11)

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

59 68

[89179 (05) „1927“]

ЧОРНОЗЕМ

I

Перепоєний потом мужицьких долонь
Ти лежиш, чорноземе, німий, без'язикий.
Ти забув, що тебе пражив з неба огонь,
Що ти був рожаїстий і дикий.
Ти забув, що тебе оголомшував гін
П'яних соків терпких і зелених.
Ти забув і мовчиш. За загоном загін
Потопає в імлистих пеленах.
За загоном загін мірить безмір небес,
Олов'яних, чужих і ворожих.
Тільки вітер вночі, як навіжений пес,
Виє довго і сон твій тривожить...

II

Чорноземе! Гей! Чорноземе!
Чи подбав ти, щоб лоно твоє,
Вічно доброго зерна голодне,
Не було ялове та безплodne?
Чорноземе! Гей! Чорноземе!
Чи снага ще свята в тобі є
Не піддаєсь насиллю і смерті
І творити життя непоборне і вперте?
Чорноземе! Гей! Чорноземе!
Чи бажання у тобі ще б'є
Стати знову родючим і диким
І труснути простір колосистим, нестриманим криком?!

III

В чорні ночі виходиш в самотній простір.
Б'ється серце в грудях неспокійне.
Виє вітер, як бідний, стривожений звір,
Що ворожить пожари і війни.
Притулися грудьми до землі, припади
І долоню вложи в її лоно:
Чуєш? Дихає жар вікової груди.
Тямиш? Кров багровіє червоно...
Припади. Наслухай. Чорнозем не замовк —
Він шепоче несвітську поему.
Вітре! Вітре! Що виєш, як ранений вовк,
Ти мій брат, рідний брат чорнозему!

В. Бобинський

В ПОЛЯХ

I

Блакитний шум іде степами...
(Марять копами жита)...
Серебрить шляхи над нами
Стоголосий птах.
Скільки, скільки ніжних тонів
Злотні ниви тчуть!
І здається: стебла дзвонять,
Як хліба ростуть.
Хто сказав: німий, як гони,
Тихо, як в степу,—
Коли тисячу симфоній
Нам жита прядуть?!
Ось біжать, дзвенять до мене
Хвилі колосків...
У степах — моя камена,
На степах — мій спів.

II

Я йду білястими гречками
І п'ю меди із білих чаш...
Незримі струни над степами...
Я йду білястими гречками,
А бджоли-струни ось над нами...
Упали, дзвонять на гречах...
Я йду білястими гречками
І п'ю меди із білих чаш.

III

Йдуть пшеничні хвилі,
Хилять ячмені...
Ти спитала: милий,
Доки буду в сні?
Відповів одверто:
Я люблю, як птах...
(І зірвав волошку
У рясних житах)...
А кохаю-житню...
Ах, палала в росах...
(Зустрічав я липень
З нею на покосах)...
... Синій сум степами,
Хвилями — в жита...
Волошкові тіні
У її очах...

Ол. Ведміцький

м. Прилука

„НА КОМУНУ ЙШЛИ“¹⁾

Повість

VIII

Терентій, вилетівши з халупи, швидко подався до управи. В середині вулканом клекотіла лють на Синьона. Він часто відпльовувався і лаяв:

— Ніколи не сподівався, що він мене так підведе!.. Сволоч комісар!.. Добре, що я сім'ю відправив з дому, а тепер я з тобою не так буду справлятися. Будеш довго пам'ятати й більшовиків і ревком..

Тут він огидливо плюнув крізь зуби:

— Ще ніде не було цього паскудства, а він завів, та ще: „Відправлю шматками“... Ах ти ж... жидівська паскудо!— погрозився в напрямок халупи і вже бігцем побіг, огинаючи кам'яну огорожу церкви.

Біля управи стояв галас, метушня! Сновигали бородаті відірвані від роботи бадики з косами, із залізними вилами. Обличчя у них бліді, зведені диким скотячим жахом.

Вони гукали, розпитували й не чули один одного.

На трибуні, з якої колись перший ревком говорив свої промови, ізгинався сухий пан-отець Андрій, в божевільному екстазі вигукуючи про страшні вигадки комуни.

Котило, озброєний наганом і ручною гранатою, пригонив до управи все нові й нові натовпи бородатих з брудними патьокими поту бадиків. Вони прибігали бліді, захекані та вливалися в новий натовп, і над усім натовпом важкою чорною ковдрою звисав жах та давив, не даючи їм змоги повернути своїм простим розумом, а багатій Цуркан, придержуючи рукою кругленького живота, надривався, гукав:

— Крештинілор! Не дамо комісарам проклятим хліба палити та дітей безневинних не дамо на загибель.

Тут споза спини Цуркана виринає Котило. В руках у нього наган і бомба. Його єдине око і зброя ще дужче затягує чорну важку ковдру жаху на запилених бадиків. Він гукає:

— Хто не захоче з нами піти, той сам комісар-комуніст. Палить їхні халупи, бо вони наших не пожаліють!

— Палить! Палить!.. — пронеслося страшним ревом забитого жахом натовпу. Обличчя у всіх бліді й повні жаху очі, а з широко роззявлених ротів вилітало одне слово то погрозою, то запитанням:

— Палить!.. Палить!.. Палить!..

Терентій зелений з люті пробирається крізь натовп до трибуни і ось він через голови бадиків піднімається на трибуну і розмахуючи руками силкується звернути увагу натовпу на себе.

— Крештинілор! У нас у селі комісар-комуніст!—

Натовп замовкає, мов сторожкий звір, що кожну мить наготові кинутись туди, де його ворог, а Терентій разом із піною випльовує в натовп повні злості слова:

— Брат-Синьон теж комісар комуни. Він відмовився піти з нами насупроти комуни. Хай же громада суде, що з ним робить!..

По натовпу пройшов мов вітерець здивований лемент, та не даючи розібратися натовпу, відштовхнувши Терентія, виходе на перед Котило:

— Палить!— вигукує він, а за ним ревом страшним і натовп. Терентій бліднішає. Він зовсім не хоче палить халупи, адже вона може залишитись йому в спадщину, але страшний рев юрби вішає йому замка

¹⁾ Дивись „Плужанин“ № 6 — червень 1927 р.

на язика, і він підхоплений живим потоком, сципивши зуби, безсило ступає вперед разом зі всіма. Ідуть до Синьона.

Ось біліє вже халупа внизу. В голові Терентія, мов чорний птах війнула думка й він гукає в натовп:

— Вбити!.. Вбити жидівського наймита-комісара; — Натовп підхвачує й летить у блакить погожого літнього дня важке погрозливе:

— Вби-и-ити!.. Вби-и-ити!

Звідкись із середини натовпу верещить тоненький придушений голосок пан-отця Андрія. Стиснутий з усіх боків давно загубив поважний пан-отець срібного хреста аналойного й затоптали його босими запиленими ногами бадика в бруд вуличний. Не до хреста тепер пан-отцеві.

Пощарпаний, розхрістаний він силкується схопити легенькими хоч ту краплину свіжого повітря. Рудими мокрими пасмами падає йому на лоба ріденьке волосся; шляпу давно загубив десь. Може ще там на трибуні, а натовп стискує його з усіх боків та несе його з собою, і ось перші троє вриваються в маленьке надвір'я Синьона.

Це Котило, Терентій і бравий поручник Доброводський у цивільному одязі. З гиком вриваються вони до халупи й мовчки здивовано зупиняються серед встлані дешевенькими ряднами долівки.

Мертва тиша летється їм назустріч. Цю тишу порушує тільки жалібне м'явкання чорного kota під столом.

Важка соковита лайка висне під біленькою стелею; тільки чорні зловісні дні могли зі свого нутра породити таку лайку.

— Втік! Комісар втік! — божевільно гукає Котило.

— Палить! — вже верещить він, і це слово передається вікнами в натовп, підхоплюється й росте та котиться в простори.

— Палить! Палить!..

— Терентій виє пораненим на смерть звірем. Там через сіни його роками нажите всіма неправдами майно. Від жаху вже виє і він за натовп.

— Палить!.. Палить!..

Лунає кілка залпів в очерет даху і тріщить, обіймаючись полум'ям, сухий очерет. Прожогом вибігають із халупи троє.

Любить вогонь сухі очеретяні дахи. Мов граючись, охопив із усіх боків невеличкий дах і пішов плювати в ясну блакить чорним димом з блискавками жаринок.

Натовп виходє з двору та розсипається по дворах. Його ззаду гонить надлюдський жах, а Котило гукає:

— Ловить дезертирів... Палить їх кубло, мати їх!..

І натовп, мов зграя хортів, із жагуною пекучею потребою вогню, шуму заглядають у кожний куточок, заглядають під кожну постіль, а через годину тягнуться всі на майдан. Над головами їхніми поблискують коси, залізні вила, ключки і прості чабанські бучки та де-не-де соромливо виринають коротенькі дула обрізів, а над ними все також не втихаючи б'ють сполохом дзвони вкритої мохом від літ старої церкви.

Не видно вже серед них рудої голови пан-отця Андрія. Поза мурами огорожі церковної, плутаючись в довгій чорній рясі, підстрибує він до свого будинку, а з майдану долітає до нього галас натовпу, що розкиданий, невпорядкований, як хвиля в морі посувається до шляху.

До того шляху, що має привести їх до сел, де страшна нечувана комуна виробляла такі страшні події.

Хтось з натовпу затуляє тужну молдавську пісню про двох братів. Дужий тенор парубчука виводить перші слова:

„Н'о фекут майка пі дой“¹⁾

¹⁾ Породила мати двох.

Другі з тугою, з болем підхоплюють:

„Що инталут церила ку пой“¹⁾

Тремтять від глибоко, далеко прихованих сліз голоси співаків, а тенор заводить вже другу пісню, ще з більш тужними переливами!

Сіпнув вітер слова та кинувся сердитий геть з дороги.

Там жбурнув їх з люттю на голу стерню, підняв, знову закружляв ними разом з соломинками, з жовтим зів'ялим листочком попшойки, що ненароком впустила худоба, і рвучкими поривами пішов змитати сліди бадиків.

Терентій теж з натовпом. Обличчя бліде, зведене люттю, та хитається мов п'яний.

Там позаду горить його такими „важкими путями“ зібране майно, а він бажав лише брата, ворога свого лютого, позбутись.

— Сам підпалив! — гадає, і від цієї гадки образа стискує, мов пазурями за груди. Як би був знав, що так воно буде, не пішов би, а тепер він має піти, бо гостре око Котили мов хижак стежить за всіма.

— Нічого, прийдуть „наші“, все поверну... Я за них постраждав...

Іноді його думки повертаються до Синьона, і тоді він до болю стискує руки в кулаки.

— Сволота! Нехрист! Ну хто міг думати, що в нього зброя є. Гайдамаки все ж перетрусили, і гадав, що сам справлюсь з ним. Але де він міг подітися? — Запитує сам себе, і у відповідь йому перед очима встає зелене море очерету. Важка соковита мати вискакує крізь зуби.

— Це його невінчана сука завела, бо сам він не міг туди пробратись, але все одно повернувся, і тоді не втече, комісарія більшовицька.

Заспокоєний цим вироком, похмуро ступає разом зі всіма, підіймаючи догори пилюку і бруд шляху степового, а дзвінкий тенор розсипається піснею — іронією на себе самого й на тих, хто міряє цей кривавий шлях, і летять за вітром слова:

„Ой, ой, ой! ши вай ди ной
Кум ні мене, ка пі бой
Ши ні тає ка пі ой!... Ой! Ой! Ой!...“²⁾

Далеко розноситься цей голосний стогін немудрого забитого жахом молдованина, що завжди не знає, куди його женуть, а покірний, як віл, іде, підіймаючи босими, пораненими в стерню ногами пил і бруд шляху степового. Сам склав він цю пісню, цей сміх крізь слози, та співає його і в часи важкої скрути і в веселі щасливі часи.

Співає то стогнучи, то сміючись з себе, з своєї долі.

IX

Віра прокинулася від чогось їдкого, що здавлювало їй дух, і здивовано стала оглядатись, а потім з жахом схопилась на ноги. Синьона не було біля неї, а очеретом стався їдкий дим, що не давав дихати. Вітер не був вже легеньким, а свистів і дужими поривами згинав цілі зелено-руді хвилі одну за одною та кружляв, зриваючи листя зісно пучками. Іноді доносив він до її вуха розпачливе голосіння якоїсь жінки.

¹⁾ Та заповнила країни нами.

²⁾ Ой, ой, ой! Та що це з нами
бо женуть нас, як волів
та ріжуть, як овець! Ой! Ой! Ой!

Віра згинаючи своєю постаттю густий очерет та спотикаючись побігла до стежки. Ось і стежка...

Пробігло холодне тремтіння по тілу, а потім скам'яніла. Горить їхня халупа та кидає в небо цілі оберемки полум'я і жаринок, а далі з-за очерету палахкотять ще кілька халуп і цілий ряд тільки займаються, жбурляючи в небо густе темно-сіре простираadlo. Мов скавуління собак розносить рвучкий вітер тоскне жіноче завивання та розпачливий крик дітей.

Віра згадує про хворого Синьона й від цієї згадки вона кулею зривається з місця і біжить по стежці не почувуючи ніг.

Край очерету зігнувшись на якомусь пенькові сидить Синьон та стиснувши зуби дивиться в полум'я пожежі.

Вітер рве, жбурляє вогнем, жаринками в різні напрямки. Від пекельного вогню шипить і гнеться зелений очерет і жалібно стогне далі в обіймах вогню маленька халупа вдови Уляни, а маленький стіжок хліба тріщить в огні, мов цілий загон війська.

Жарко, душно, але Синьон не помічає нічого, і коли підходить до нього Віра, він тихо ніби сам з собою розмовляє.

— Підпалили... Мене хотіли спалити!..

Віра з острахом показує на цілий ряд халуп, що горять, займаються і стоять піджидаючи своєї черги.

— Сеня, диви, ще розгораються, адже при такій погоді вони можуть всі погоріти! Чому люди не гасять пожежі?— Вона говорить з болем, з турботою. Синьон здвигує плечима.

— Хто ж буде гасить, адже вони всіх чоловіків погнали на повстання. Комуністів палить.— Нагадав брата й гірка вимучена всмішка скривали тонкі бліді губи.

— Мабуть братуха не сподівався цього, адже всі його турботи були, аби мене позбутись, щоб спадщина йому залишилась, а тепер горить його руками награвоване майно, навіть партрети царя-батюшки не врятуються.

Хотів ще щось сказати, та обидва здригнули.

З глухим стогоном і гулом рухнула стеля й ціла паща вогню піднялася в височінь. Віра схоплюється за груди тремтучими руками. З блідих губ виривається довгий стогін, а Синьон тільки нижче згинається на пенькові. Раптом він підводиться високий, худий, з стиснутими в кулаки руками.

— Хай догорає проклята спадщина!— Дивиться на море вогню, що охопило майже весь участок халупи, і лютує буяє на тих, що кинули цей вогонь.

— Ну і теплу гулянку ви собі встругнули прокляті чорні круки! Але я живий ще, а недалеко підтримка іде. Буде вам ще тепліше.

Злість надала йому сили.

— Ходім!— звертається він до скам'янілої Віри.

— Перейдемо на той бік села, там незаможник Тодараш живе. Коли може і його душогуби палії вигнали з собою, то дружина радо нас прийме.

Знову повернув на криву стежку, а за ним мовчки покійна пішла Віра. Все життя своє темна проста людина, як вірний пес, ішла тією доріжкою, що ходив він. Різні шляхи в різні напрямки йшла вона то разом з ним, то шукаючи його по в'язницях, і тільки іноді виривався у неї стогін. Важкий стогін змороної людини. Покійно йшла і тепер вона за ним з потускнілими очима, що бачили перед собою лише його високу худу постать.

Забрали останки речей, що залишились після пожежі та пішли кривою стежкою поміж стінами очерету шукати притулку, а в спину бив їх рвучкий вітер зойками й диким тоскним голосінням жінок та тріском пожежі.

— Це була подяка темного люду самому собі.

X

В зеленій балці серед буйних зелених дерев розкидало свої халупи село Кохановка. В селі була напруженість буднього робочого дня: підіймались до неба хмари пилу від машин, що пожирали снопи важкого хліба, ревли гудки та іноді чути було пісні парубків, що складали солому в скирдах.

Та близько півдня очі всіх застигли в напрямку лісу, що йшов по обох боках кохановського шляху. По тому шляху спускалась в село жива хвиля голів, кос, вил, бучок.

Натовп ішов, безладно розкинувшись на увесь шлях і здавалось, немає йому кінця. Біля машин деякі почали злякано оглядатись навкруги. Ніхто вже й не згадував про роботу, а жадібно слідкували за таємним походом: натовп попрямував до управи і зупинився.

Це був ліпчанський загін повстанців. Вони здивовано поглядали на білу церкву, яка ніби глузувала з бадиків.

До управи влетів Котило. За столом сидів староста, ще молодий дядько в сірій військовій шинелі з широкими дужима плечима та сірими спокійними очима. Котило блискаючи одним оком підлетів до нього.

— Де комісари? Де комуна?

— Які комісари? Яка комуна?

Котило лютує.

— А ти не знаєш? Виходь перед людом і кажи, де комісари, де комуна?..

Староста здвигує широкими плечима та спокійно виходить на двір. В сірих великих очах туман крицевий, глянув ними на натовп і гірка всмішка відбилась на загорілому обличчі.

— Царенілор! Чого ви прийшли? Комуна бить?.. Немає її у нас. У нас тепер залишилась тільки своя сільська влада, бо всього лише кілька днів тому вийшли останні частини петлюрівців і залишили наше село.

Важка тиша висне над управою, над натовпом. а по хвилі хтось істерично вигукує:

— А хто ваші хліби нищив, хто дітей вбивав та палив?.. Хто церкву?.. — і замовкає: прямо перед ними, мов глузуючи з них, підіймається в небо зеленими банями церква. Староста ступає ще кілька кроків вперед і обвівши спокійними сірими очима натовп пояснює:

— Нам, люди добрі, дітей ніхто не вбивав, хліб ось люди гарманиють, а церква ось перед вами, можливо її наші діти сами зруйнують, бо непотрібна буде вона їм. Вас нагло одурили. Правда, десь б'ються червоні з білими, можливо, що й до нас прийдуть більшовики, але вони вже були у нас і нам осель не палили й дітей не вбивали. Та і у вас в Ліпечьку ревком був, і хай скаже хоч один з вас, що вони у нього халупу спалили або діти малі повбивали? — Вже суворо дивлячись в натовп, кидає він погрозою, запитанням.

Натовп стояв прибитий до гарячого від сонця шляху і розгублено дивився тисячами пар очей наперед себе, потім враз заревів, заголосив тисячеголосим звірем.

Цей звір схопив Котилу, але бандит не розгублюється, а вихопивши гранату жбурляє наперед себе. До неба піднімаються шматки людського тіла та розрізають натовп на дві половини.

По пробитій крізь натовп дорозі тікає до лісу. З другого боку тікає стрункий поручник Добровольський.

Терентій хоче й собі видертись, але розлютовані бадики вже не випускають, не розмикаються, і раптом хтось із стогіном вдарив його в обличчя, а за ним, перебиваючи один одного, піднялись сотні рук.

А-а-а-а-а-а! А-а-а-а-а-а! — летіло над натовпом, і в цьому „а-а-а!“ відбився стогін одуреного натовпу. Сотні рук, підіймаючись, догори м'яко глухо падали на зігнуту постать, а потім, підхопивши, підкидали поверх себе, доки не кинули кривавий шмат на шляху, і не дивлячись від сорому один на одного, ховаючи коси під поли скумаників, потяглися сумною біндою знову тим самим шляхом.

Не жах давить тепер бадиків, а біль, образа й сором за себе, що так zostалися на глум іншим селам.

На східцях управи стояв староста, зіпівши зуби, та суворо дивився в зігнуті спини темносірим крицевим поглядом, а натовп посувався все далі й через годину рештка задніх спин сховалась за лісом. Староста зліз по східцях і підійшов до Терентія.

Натовп не забив його до смерті, і коли староста нахилився до нього, то вловив ледве чутний стогін. Його перенесли дві пари дужих рук в найближчу халупу і залишили.

Староста стояв в задумі. Він не знав, що робить з залишеним чоловіком... Здать його? Але кому?... Влади не було ніякої...

Зібралось кілька фронтовиків, і вирішено було почекаати, може хто-небудь приїде за ним, а до того часу до халупи приставить варту з місцевої міліції, але не прийшлося вартувати нікому, бо над вечір приїхала підвода з жінкою і матір'ю, і повезла його кривим степовим шляхом з голосінням, і ревом.

В Коханівці зтихло все, і знову закурили трубами паровики в гарманах, забігали люди, докінчуючи будній робочий день, а степовим шляхом йшли похмурим натовпом липчани, наближаючись з кожним кроком до свого села. Ось забіліла на протилежній горі маленька халупа, але що це?

Натовп зупиняється і жах і дивування сковає запилених бадиків. Назустріч з голосінням посовується другий натовп жінок і дітей.

Розхристані, з божевільними очима, вони гукають, верещать, роздирають пазухи грубих конопляних сорочок і до крові деруть загоріле тіло, падають на шлях і б'ються в диких корчах.

Загледівши чоловіків, з прокльонами, з вереском кидаються на них.

— Де моя халупка?... Де мій хліб? — гукає божевільна від горя Уляна, за нею верещать, мов голодні вовченята степові п'ятеро брудних голів дитячих.

Бадики стискають кулаки й похмуро роблять крок вперед. Два натовпи сливаються та з жалібним ревом, вереском і завиванням ідуть в село. Стали над селом і дико дивились вниз, а внизу курили спалені халупи й цілий участок стояв, мов кладовище, піднімаючись голими високими димарями, та ще де-не-де плювали в передвечірне небо густими плювками диму.

Ревіли, як звіри, коли кинулись в село, а над ними вже дійсним сполохом на пожежу били та кликали дзвони старої церкви, що мов глузуючи дивилась в небо зеленими банями.

Збиралися біля управи й мовчки стояли, не знаючи, що робить, коли на трибуну піднявся високий, худий, виснажений хворобою Синьон.

— Ну що, бадики? Де ваші халупи? Пішли більшовиків, комунабить, бо піп казав. Забули, як більшовики відбирали землю поміщиків та попів і вам наділяли. Чому ж ви тепер прийшли до управи? Чому не підете до дорогого пан-отця, аби він вам халупи повернув, аби повернув хліб, що ви від комуни боронили?..

Ці слова падали, мов гарячі язика полум'я в порох, і разом увесь натовп, мов божевільні, кинулись до біленького будиночку. Але не знайшов натовп пан-отця Андрія, а знайшов лише холодне тіло з рідкуватими пасмами рудих волос.

Не витерпіло старе наймитське серце старого Штефана, і коли переляканий пожежою пан - отець Андрій заховався в ясла, схопив залізні вила і мов сніп викинув звідти.

Тепер він стояв згорблений, старий, дивився на справу рук своїх і тихо бубонів :

— Це за дочку, що вбив ти мені її, анахтема, за вік цілий розкиданий на твоїх нивах...

Він збожеволів.

Похмуро розходився натовп. Хто радіючи в душі, що уціліла його халупа, до спокою, хто до щасливих родичів, а хто тихою ходою, прибитий тугою, до теплих останків своїх халуп.

Десь далеко в степу ще довго розривали тишу ночі літньої, дикі вигуки божевільної Уляни. Вона бігла десь в степи, а з нею п'ять голодних брудних дітей, що вили - завивали на різні голоси, і тільки чулось одне зрозуміле слово :

— Ма - а - ма - а... ма - а - ма - а... а - а - а - а !

З того ж дня не бачили бадики ні Синьона ані Віри. Вони кудись зникли...

Провожав їх тільки незаможник Тодарашко до шляху і там довго дивився, як ховались від нього дві дорогі постаті. Коли ж зникли за обрієм, то, втираючи сльози, голосно висловив думку всіх бадиків :

4-й з'їзд спілки селянських письменників „Плуг“. Зала засідань.

— Мало у нас таких людей, як Синьон - більшовик, і не швидко з'явиться ще подібний до його !

Частенько після того мимоволі йшов він на шлях і довго дививсь кудись в далечінь, ніби піджидав когось.

А того ж вечора під сполоханий ще стогін дзвонів, вмирав брат Синьона — Терентій, в напівобідраній халупі на голій лаві. Покалічений,

скривавлений він хрипів, бився об голу лаву і щось бубонів про Синьона, про когось невінчаного та ще тихо з сумом про халупу, що має залишитись йому в спадщину.

Біля нього, припавши тісно одна до одного, схлипували жінка і стара кремезна мати.

Другого дня закликаним з чужого села попом принесли дві труни двох приятелів. Разом поховали і Терентія і пан-отця Андрія.

Ех! вітри весняні пекучі, як і вісім років тому кониками-стрибунцями несуться вони по жовто-зелених нивах... Свиснуть в чорні пусті димарі, що сміються сміхом руїни, і посміються з ними, а там підхоплять дзвони церковні і бавлячись — пустуючи жбурнуть у вікна маленьких землянок коротке глухе:

— Ба-а-ав... ба-а-ав... ба-а-ав!...

А в землянках від цього дзвону здригує не один бадика та посилають крізь зуби прокляття і богу і церкві, та розказують дітям-піонерам про помилки днів чорних сліпих і завіщають їм вони, аби не вживали вони в житті своєму прокляте чорне слово: церква, бо вона своїм дзвоном рознесла роками важкої праці зібране убоге майно. І ще кажуть їм не брати в спадщину собі темної покірної постати батьків своїх, а вітри жартують-глузують з сивих голів і пустуючи кидають їм в вікна коротке глухе:

— Ба-а-ав... ба-а-ав... ба-а-ав!...

Це в селі, а в далекому великому місті в полум'ї літейного цеху великого заводу рожевіє висока дужа постать робітника Синьона Грігораша. Згинає він постать свою і б'є не вважаючи забиває цвяшок за цвяшком в новий будинок, в який він так вірив.

Коли ж пролунає останній гудок і лавою міцною посунуть чорні, закоптілі в диму заводу обличчя до великої брами, виходе і Синьон.

Тихими кроками направляється він на околицю міста, де чекає його вірний товариш важких літ і невирахованих шляхів пройдених — Віра...

Йому в обличчя б'ють південні вітри пекучі й нагадують йому далеку країну і багато ще де-чого...

Тоді він тихо з сумом співає:

Баті винту валурела
Ні дясупра касий мель
Ши ня дучі дор кин жель
Діла жамурела меле¹⁾.

Не про родину співає він, не за нею він тужить, це знають і вітри пекучі, що пустуючи б'ють його в обличчя.

Ех, вітри весняні пекучі, і роки бурхливі сліпі!

Олександра Свекла

¹⁾ Та й б'є вітер хвилями
понад мою стріхою
і несе він тугу мені і жаль
за родиною далекою.

З ПОДОРОЖИ

Настрої

Обрій далекий.
Тінь вагону тіниться.
Пісенні глеки.
Ідуть полільники.
Як же, як забудь
Тую дальню путь,
Що путею тою
Весно золотою
Ніженьки ідуть?
Перебої.
Міст.
Широка ріка.
Чути переливи,
Співи здалека...
Співи сонця зливи
Широка ріка.
Як же, як іти?
(далеко іти)...
А пісенні глеки
вже розлив...
Як піду ж я берегом рікою,
Наберуся шуму течії...
Мила моя, мила
Коси це чиї?
Не видати рік мені,
Дніпра не видати...
Стоїть завод - кам'яниця,
Димарі - салдати,
Думав мила кучері твої —
Дим пускають димарі...
Тінь вагону.
Сто стовпів.
З поля не стони —
Спів.
Як же як забудь
Тую дальню путь,
Що путею тою
Весно — золотою
Ніженьки ідуть?
Сюди ж моя путь
(вже й гудки гудуть)
Ой, путею тою,
Весно — золотою
Весело іти,
йти...
Може, мила, й ти?
Обрій далекий.
Тінь вагону тіниться.
Пісенні глеки.
Ідуть полільники.

Л. Первомайський

МАКСИМОВА ВІРА

Нарис

... Вітряк трясся, як у лихоманці. Деркотали сухоребрі крила, вихорили рівний вітер. Їм у відповідь з середини скреготіло кулаками велике з перехрестям колесо, гупали упертим розміром однозобі товкачі.

Хутко кружляв сірий важкий камінь і без кінця точив пухке борошно. На колоді, в черепкові з обкусаними краями, хилитався кволий вогонь, і в його запорошеному білими скалками сійві нечітко різалося сиве нутро вітрякове й волохаті люди, що сиділи на мішках.

Максим терпляче чекав своєї черги засипати на кіш і в розмові повільній укорочував довгої осінньої ночі. Ніхто йому особливо не перечив і тільки іноді, щоб не згасав вогонь розмови, напівсонні слухачі кидали на підпал кілька слів. Мірошник дід Макар пустив у „ход“ останню ступу, підважив залізним ломиком дерев'яну бабу — „лігулятора“, простяг суху старечу долоню під теплий борошняний струмок і довго намацував у ньому пучкою буйних висівок. Ще раз залегка торкнув клинця ломиком і сів до кумпанії.

Було за північ. Вже перебалакали про все: про коней, про врожай, про ярмарки, про революцію. Зрештою Максим заговорив про бога. Свіжа тема трохи розігнала сон, гомінкішою стала розмова.

— Ну, скажімо, бог, — може він і справді де є, та тільки щось мені не віриться, от і все тут... У Садового Гордія коня вкрадено, всі знаємо, як Гордій молиться, а вкрадено. Літо ціле старцював Гордій, а від бога ні тобі коня, ні тобі кари злодієві, — не помагає й молитва. Отаке-то!

І Максим широко розвів руками.

— А хіба у бога тільки й роботи, щоб за Гордієвим конем слідкувати? — заперечував Максимові дід Семен.

— Оттуди — о! Та хіба я тільки про коней говорю, — це так, до слова прийшлося...

— А хіба, питаю й я вас, він хоч у чомусь іншому допоміг? Не будемо брати коней... Я ось вже незабаром півсотні розкушу, років сорок п'ять молився, а хоч що-небудь мав з цього? Коли хочете — я вам розкажу...

У селі Ковалівці всі вже знали про тяжкі події у Максимовій сем'ї, знали через віщо став він невірою. Знав про це й дід Семен і двоє інших односельчан, що були у вітряці, але довгої нудної ночі побажали ще раз почути цікаву історію.

— Розкажуй, однаково тобі ще не скоро засипати доведеться.

— А ну, ну, розкажи, хай і я почую, — бо я, признатись по-правді, від людей чув, а від тебе-то так що й не чув, — що ні, то ні, — припрошував мірошник Максима.

— Ото ж, як тільки ми побралися з Уляною, — почав Максим, — це, либонь, було як раз перед другою пречистою, — то зразу ж і переїшли жити на колишне жандарове дворище. Прожили ми там рік, другий, третій. Все у нас ішло — краще не треба. Швидко збилися ми на невеличке хазяйствечко, пішли в нас діти. Уляна біля дітей та на городі, а я собі свого діла з рук не пускаю. То ж у нас не було нічого, а то вже стала й корова, й коняка, й свиней двойко, кури, — ну, словом усе, як помагається.

Живемо ми собі та бога хвалимо, — молимося. Як тільки яке свято — збираємо дітей та й до церкви: і на часточку, і акафиста, і за упокой родителів. Образів у нас у хаті — стіни хиляться.

„А знаєш що, Максиме, — каже мені одного разу Уляна, — „купимо ще одного великого образа Миколи Мірлікійського“. Чи так, то й так, —

я не проти того. Поїхали об масниці у ярмарок, вибрали найбільшого образа, привезли його додому, посвятили, поставили на самісінького покутя й лямпадку перед ним зелену повісили.

Так прожили ми років з десятків. Як от, пам'ятаю, як сьогодні, — діло було на весні, — корова моя занедужала, не їсть нічого. Я їй рицини, отаким манером, — не помага. Жінка в сльози та навколюшки перед Миколою, — і світить, і кадить, — не помага. Я — до лікаря, — здохла! Отаке - то!..

Посумували ми трохи та й знов до діла, — і молитися теж не кидаємо. Якось, тієї ж весни, поїхав я сіяти гречку. Проїшов так може сівів зо три од дороги й почав ралити. Дивлюся, — щось мій кінь омжиться. Думаю — заморився з непривички. Дав я йому трохи одпочити та й знов ралю. А він знов починає задні ноги волочити, живіт утягає, — лягти хоче. „Рятуйте мою душу, — що його робити в світі бо- жому? —“ думаю собі. Швидче випріг коня з рала та зразу ж і подався сам у село за дядьком Федором.

Прибігаємо на ниву — кінь вже тільки-тільки дише. Кинули йому кров — він, правда, трохи ожив, промучився ще до ранку на ниві та й „був у Максима кінь“.

Довго скріб я потилицю, жінка слізьми обливалася. А бога однаково не забували. Пригадали „многострадального Іова“ та й знов до діла. Та тільки не було вже більше ладу у нашому хазяйствечкові: щоб не здумали робити, а воно тобі — впоперек, а воно тобі навскоси, — хоч сядь та й плач, як заморочено. Прийшла й революція, а у нас не кращає, а гіршає. Ну ми все таки молитися не кидаємо...

Тільки почуюю я, що вже у мене всередині щось не те, наче іржа поїла мене там. Вірити, то я вірив, а тільки десь глибоко почав мене наче якийсь червяк ссати. Пішли в мене думки всякі. Ходжу я між людьми, до всього прислухаюся, сам собі міркую, а Уляні нічого не кажу.

Як от, — на тобі, — Уляна моя захворіла. Перелякався я на смерть: діти ж малі, що я буду з ними робити. Кинув я геть свої думки та й знов до Миколи — „поможи й захисти“. А Уляні не кращає. За два тижні одібрало у неї мову, а на третій... „була у Максима Уляна“. Отаке - то!..

Лежить вона холодна в ліжкові, діти голосять біля неї, рученятами будять її, — думають — прокинеться. Одерев'янів я, стою біля полу й не знаю, що мені робити. Потемніло у мене в очах, усередині все перевернулося. Постояв я трохи, подивився на жінку, на дітей, а далі повернувся до Миколи:

„Ми ж тобі молилися, — кажу, — ми ж тобі нову шату купили, ми ж тобі оливу найкращу палили, ладаном, смирною кадили, а ти...“

Чому ж ти не просив за нас бога? Навіщо ти життя у мене забираєш?

Чи тобі мало корови та коняки моєї? Чи ти хазяйствечка мого не наївся, що й жінку мою забрав... Та я ж, коли заплачу облакатові, то він мені виговорить право у суддів, чому ж ти богів за нас не вклонився, бодай тебе в три погибелі зігнуло, іроде ти проклятуший! Ти тільки витрішки ловив цілий вік у моїй хаті та копійки мої останні висмоктував, бодай тебе під ложечкою смоктало, так як мене зараз. Немає тебе, немає й твого бога, бо покарав би він тебе за таку роботу! А коли ви є, — то карайте мене зараз отут о. Швидче карайте усю мою господу!“

Упав я в нестямі навколюшки й довго чекав на себе кари страшної... Дарма... Трусить тільки мене всього, наче пилкою дерев'яною хтось пиляє мою душу. У вочах червоно... Схопився я з колін та — до покуття цап за Миколу, — з цвяхом вирвав обцілованого та — об долівку. А далі — за

інших святителів, що густо посіли стіни моєї хати, та й їх — слідом за Миколою, — до одного. Отуди їх-о!..

Поховав я жінку, згодом витопив побитими образами піч та вже більше й не молився ні до образів ні до сонця, — закінчив Максим. Витримав невелику павзу, безнадійно махнув рукою кудись у бік і додав:

— Та вже й не молитимусь ніколи, бо вірю тільки у свою силу та в силу тих, з ким робити доводиться.

Слухачі одразу не знайшли, що відповісти Максимові й довго мовчали. Кожен із них пригадував наспіх своє життя й думками ходив навколо своєї віри, випробував її міць.

Мірошник, дід Макар, поклавши на груди сиву бороду теж дивився у поміст і тільки згодом протяг невиразно:

— Да-а-а... Сторія...

— А я скажу, що все — до свого часу. Коли прикрутить добре самого, то тоді й бога згадаєш.

Отак і Максимові: не віре, не віре, а колись повіре, як смерть перед собою побачить.

Останні підтримали діда Семена й один за одним ствердили:

— Що правда, то правда...

— А то вже беззастережно згадаєш...

— Ще б пак не згадати... І попа закличеш...

Максим мовчки спокійно слухав. Його давили важкі спогади і він, не зводячи голови, одрубав, коли змовкла остання репліка:

— Ні, не згадаю...

А тим часом до вітряка поспішало лихо: паровиця добрих коней везла чотирьох озброєних злодіїв. Проти вітряка коні круто повернули на ріллю й за хвилину підкотили важку, обліплена глевкою гряззю, бричку до східців...

* * *

— А цитте, — ніби щось під'їхало, — зполохався дід Макар і швиденько пішов до дверей.

Усі раптом вдалилися мовчанкою й здивовано глянули широкими очима один на одного. Кожному спала на думку найстрашніша з подій пережитих і чуваних. Передчуття небезпеки погладило кожного холодною рукою по спині, здавило горлянку...

Дід Макар, як тільки глянув униз і почув п'яний лемент — одразу пізнав страшних гостей, прожогом кинувся у вітряк, бахнув дверима, звикла рука швидко намацала обидва засовні.

— Господи, спаси й помилуй нас грішних, — похапцем промовляв мірошник, швидко клав на себе хрести й одходив до мішків. За мірошником почали хреститися й шепотіти молитов дід Семен і двоє інших. З надвору чекали вони кари господньої за те, що вислухували безбожника й з гірким докором дивилися на Максима.

Максим зрозумів їхні погляди, почув себе самотнім і мовчазний стояв осторонь...

На сходах почулося тупотіння багатьох ніг...

Максим одразу кинувся до ступ і зпинив усі три. У вітряці стало тихіше, тільки ще лютіше заскреготали кулаки об шестерню та бадьоріше закружляв камінь...

У двері били чиїсь важкі чоботи й погрожували захриплі голоси... Тупо вдарив постріл, куля пробила двері й гаряче, осою вп'ялася у передній мішок. Усі попадали на поміст і наче поприбивані миші поповзли на боки. Максим стояв за кухвою й чогось чекав та пильно прислухався до дверей.

— Катай їх на вишкварки, гадів! — почулося з надверху.

— Пали знизу поміст!..

— Ставайте троє на дверях, щоб бува не втекли граки!..

... — Ні, не згадаю, — кілком стояло у Максимовій голові.

Зле дивився за мішки, куди поповзли його земляки, й рукою мовчки шарив у кутку, аж поки не намацав важкого залізного лома... Підійшов до дверей. Помалу, щоб не почули, одсовував обидва засовні. Глянув на лома, замірився й що є сили сіпнув до себе незамкнені двері...

... Об камінь давно вже дзвонили залізники, сповіщали, що порожньо на коші. Якраз прийшла черга Максимові засипати. Але на посту гуляв камінь, невдоволено гарчала шестерня, велике колесо губило кулаки, несло смалятиною... Вітряк трясся, як у лихоманці...

А Максим один своєю силою рятував богобоязливих, щоб не зробили з них вишкварок.

Лука Ляшенко

* * *

Тато мій замучений і тихий,
Горбоносий стомлений єврей.
Він од кашлю ледве-ледве диха
І вночі шепоче: „вей, вей, вей“.
Все життя він мавив лиш про спокій,
А на скрипці скиглив у пивних,
Пропливали каламутно роки
На човнах діравих, життьових.
Але тато не згубив надії
Про Сіон синяво-золотий.
Каже він: „душа єврея мрійна
В ньому мусить жити і рости“.
Каже він, що я чужа й далека,
Бо мезузу й тору не люблю,
Бо не марю про сіонську спеку,
А в ячейку ввечері хожу.
Тату, тату. Ханаан далекий
Казка, мрія вигадка чужа.
Я працюю на заводі „Века“
Й жовтенятко в мене дитинча.
Я не знаю водів Іордану,
Смутку кедрів і легенд старих
Про Мойсея і верхи Ливану,
І пісень про згаслих, неживих.
А колись старе умре й потоне
І Сіон не буде голубим.
Він змінює кольор на червоний
І постука у комуни дім.
А тепер я знать його не хочу
Ти ж мене, татусю, не клени.
Хай твої, од сліз погаслі очі,
А мої ж веселі і ясні.
Я працюю на заводі „Века“
Й жовтенятко в мене дитинча.
Голубий Сіон мені далекий,
Як легенда давня і чужа.

Райса Троянкер

ЗУСТРІЧ

Оповідання

Відповідальний робітник Кодорик одержав відпустку й тільки тепер опинився перед нерозрішеним питанням:

— Як найдоцільніше використати її? Чи в Крим їхати, чи на батьківщину.

Рідне село прибавлювало черешнями за батьківською клунею та думкою:

— Треба б провідати. Адже ж 9 років уже не був. Та й батько дуже просив, коли взимку приїздив.

А запалі груди, що наче цвяхами були підперті ззаду, хрипом через горлянку просилися:

— Підремонтуй нас на півдні.

Думки заплутались у ваганні. Уяву дражили своїм виглядом смачні черешні, а хрипіння в горлянці протестувало проти цього. Нарешті, на терезах вагання переважив таки Крим і другого дня Кодорик уже сидів у вагоні прискороного потягу, що швидко мчав на південь.

Доки на заході сонце, відбивши косими проміннями полудень, поволі посувалось до обрію, він увесь час стояв біля відчиненого вікна й милувався мінливими краєвидами. Тоді він майже нічого не думав. Але, коли духотливий вечір сивим присмерком почав присипляти придорожні полові жита та барвисті ярини, а в вагоні засвітили електрику, то в голову Кодорика враз насунули думки. Які можуть бути в людини думки, коли навкруги дивовижним жуком гуде — бубонить тимчасове населення вагону? Безсистемні, уривкові й найчастіше про минуле.

Минуле ж у Кодорика бурхливе — посивіле волосся на голові та обличчя, що схоже на весняну зябліву ріллю, свідчать про те. Під шарудіння вагонних колес, що завзято намотують на себе далину, згадують йому є про що. От тільки що безсистемні думки. Кінематографічними кадрами наскакують у голову окремі життєві епізоди й монтаж чогось суцільного зробити з них дуже тяжко. Та й навіщо...

От, наче з туману виринала — й пригадалась Кодорикові сцена прощання з рідним селом:

— Ніч. Рідна Кудашівка зі своїми солом'яними хатами, наче отара овець у негоду, притаїлась від жаху. Шляхи навкруги ілюміновано пожежами від німецько-гайдамацьких набоїв і на них полохливо перебігають зловісні відблиски — тіні... На північ витягся по дорозі відступаючий червоногвардійський загін, а позаду всіх голова тимчасового Кудашівського ревкому ще значно молодший ніж тепер — Кодорик. Їм подорожує торохтіння кулеметів...

Або ще ось пригадалося:

— Сипкі піски Середньої Азії розпеклися під літнім сонцем і почервоніли. Куди не подивись — усюди вони простяглися безмежною хвилячастою пеленою й на обрію дражняться облудливими маревами оазів... Серед пісчаних зморшків — бугрів темною плямою ворухиться величенька купка людей. То полк червоної армії. Гарячий пісок шкарубить чоботи, залазить під одержу, в рота, люди потомились і ледве пересувають ноги, але треба йти вперед, бо мертва пустеля навкруги ховає в собі ворогів-дутівців... Вечоріє. Серед пісків заторохтіли постріли й заспівали металеві бджоли. Полк наткнувся на колодязь, що його обороняє дутівська кіннота. Прогнали й сами стали на ночівлю... Комісара полку нічно будить штабний писар і шепоче: — Тов. Кодорик, так що наш командир із двома батальйонними хоче зрадити й здатись дутівцям. Я підслухав їхню розмову. Кодорик подумав: — „Ох, ці прапорщики“.

Пішов до наметки командира полку. Слово, друге і Кодорик прочитав у очах того зраду. Сухий револьверний постріл (навкруги всі спали, а вартові подумали, що хтось чистив рушницю тай зробив необережність) і полк далі рушив уже під командою Кодорика...

Тут піски увірвалися, бо контроль вимагав проїздного квитка. Кодорик показав і контроль пішов далі. Гудіння у вагоні поволі стихало — пасажери мостилися спати, але Кодорикові було не до снання. Уява сфотографувала йому чорняве та красиве жіноче обличчя з гордовитим профілем і губи гірко скривилися. Навкруги того обличчя дзигною закрутилися згадки:

— Червоні полки непереможньо рухаються на схід, розмітаючи перед собою, наче вихор сміття, недобитків - колчаківців... Військо захопило невеличке східно-сибірське місто... Комісар дивізії Кодорик вийшов подивитись на вулиці. На базарній площі він потрапляє на купку червоноармійців, що когось щільно оточили. Кодорик продерся крізь юрбу й побачив серед кола сірих шинель та коротеньких кожушків сани-оплони, а на них зігнуту жіночу постать. У комісара промайнула байдужа думка: — Буржуйка... Видно тікала. — Червоноармійці розпитували жінку, але та, не підіймаючи обкутаної голови, тільки хлипала. Один кожушок не витримав і матюкнувшись шарпонував постать за плече. Вона зробила зляканий рух і підняла голову. Кодорик побачив перед собою юне дівоче обличчя з заплаканими темними очима. То були не очі, а солодка безодня. Тоді ж доля Кодорикова парубоцтва була вирішена. Навіть зараз, лежачи в вагоні, він мимоволі зідхнув і прошепотів:

— А красива таки була Валя.

Зідхнув удруге, запалив цигарку й з уривкових згадок склав таку історію свого колишнього сімейного життя:

... Кодорика залишили в тому місті за голову ревкому. Для Валі Барнецької (так звали власницю юного дівочого обличчя) була знайдена квартира й загартовані в боротьбі почуття Кодорика розм'якли й подвоїлись. Розум говорив:

— Кинь возитись із тим людським барахлом. Пуття з того не буде.

Він уже довідався, що Барнецька дочка великого поміщика й тікала з батьком. Підчас метушливого відступу батько ненароком загубив її в цьому місті, а колчаківські салдати силою забрали коні.

Але взяте на гачок палким коханням серце протестувало:

— Вона невинна в гріхах людей свого кола. Світогляд її з часом зміниться.

Барнецька на самоті сказала:

— Ви спасли мені життя і я повік вам буду вдячна.

В цих словах Кодорик відчув велику симпатію до себе й посватався. Вже через місяць почалися незгоди й він зрозумів, що одруження його одне лише непорозуміння. Починалося з такого:

— Ти не запрошуй до себе своїх мужланів. Я гидую ними.

Це так Валя називала чоловікових товаришів по роботі. Кодорик спалахнув. Хотів у той же день іти розводиться, але серце не пустило. Розумів, що він ганчірка й зраджує своїм переконанням, але вдяти не міг нічого. Завжди брала гору сила кохання. З подвійною енергією взявся за перевиховування дружини. Теж нічого з того не вийшло. У Валі не тільки старі переконання не змінювались у кращий бік, а навпаки ще дужче гартувались. Через два роки подружжя дійшло вже до такого:

— Ти мужик, а я дворянка і мусиш бути мені вдячним, що живу з тобою.

У відповідь на таку образу з боку Кодорика був постріл із нагана... Куля пробила Валі плече й через місяць після виписки з лікарні, він цілував їй ноги та просив прощення. Валя сміялась і стомлено говорила:

— Ти дикун. Звір лісовий.

За цей час вони перебували в десятих сибірських повітових містах, куди заганяли Кодорика службові обов'язки. Всюди він ховав від сторонніх справжнє обличчя свого семейного життя і... мучився.

Траплялось і таке:

— Одного разу, повернувшись із засідання, Кодорик застав жінку дуже схвилюваною. Вона мняла в руках газету й вигукувала:

— Для чого ваші газети так одверто брешуть. Для чого такий наклеп на чесних і без того нещасних людей.

У розмовах із чоловіком Валя завжди називала все радянське „твое“ „ваше“.

Кодорик незрозуміло подивився на неї.

— Що трапилось Валя?

— Читай ось.

Кодорик прочитав у газеті:— В Москві заарештовано колишню княгиню С., що сама займалась проституцією й присилувала до цього свою одинадцятилітню дочку— дівчинку.

Повів плечима й відповів:

— Що ж тут дивного. Таких випадків тисячі. Всі оті колишні княгині робити не вміють, або не хочуть— от і торгують тілом, бо це робота легка.

З Валею сталося щось надзвичайне. Вона істерично закричала:

— Неправда. Дворянські дочки виховані так, що ліпше заподіють собі смерті, ніж стануть такою гідкістю хліб заробляти. Брешеш ти і газети ваші брешуть...

Кодорик суперечить не став.

Невдало зав'язаний цей вузол розв'язався сам собою. Раз Кодорик поїхав у командировку до губерніяльного міста й повернувся тільки через тиждень. На квартиру— аж Валі нема й замість неї записка:

„Шлюб наш— непорозуміння. Я принизила свою дворянську гідність, живучи з таким мужланом, як ти. Батько мій тоді не виїхав за кордон і, нарешті, таки знайшов мене. Я їду з ним. Прощай“.

Кодорик почував себе в той час таким нещасним, що ледве не заподіяв собі смерті. Нарешті, таки перемиг цю слабкість, заставив замовкнути серце і з усією енергією віддався роботі. Згодом рубанок часу остаточно виглядив його життя від того невдалого кохання.

Тільки думки інколи кружляли навколо темних очей, що схожі були на солодку безодню.

Але завжди, після таких думок, як і зараз оце у вагоні, Кодорик робив аналіз своєму колишньому життю й приходив до висновку:

— Плазувати перед жіночою вродою, жертвуючи своїми переконаннями— божевілля.

На запитання в голові, чи плазував би він і тепер так, внутрішній голос твердо відповів:— Ні...

Потяг спинився на вузловій станції. Кодорик вийшов на платформу, щоб подихати свіжим повітрям. Пройшовся повз вагонів раз-друге. Захотілось пити й він попростував до станційного буфету. Там попросив собі пляшку нарзану. Випив, розплатився й повернув до виходу. Назустріч йому йшла жінка в широкій шляпі. Кодорик глянув на неї й здивовано повів до гори бровами. В голові промайнула думка:

— Де я її бачив?

Жінка теж виричала очі й здивовано дивилась йому вслід, аж доки Кодорик не зник на платформі. Ні він, ні вона не промовили й слова.

Зморщивши лоба, Кодорик пригадував:

Де я міг бачити її.

Нарешті, в вагоні згадав:

— То ж жінка якогось білогвардійця, що жила в тому місті, де я служив перед тим, як мене Валя покинула. Вона теж тоді кудись виїхала.

Згадав і забув про це. Ніч, брала своє й, коли потяг мчав далі на південь, Кодорик уже спав.

II

По обидва боки невеличкої затоки розташувалося місто. Білі будівлі всміхалися серед зелені під південним сонцем і наче вітали всіх, хто сюди приїздив. Принаймні так здалося Кодорикові, коли він виліз із вагона й опинився на привокзальній площі. Далі, до кінцевого пункту своєї подорожі, йому вже треба було їхати автобусом, але Кодорик вирішив не спішити і спершу оглянути це місто.

Взяв візника й поїхав до першого готелю. Решту того дня Кодорик потратив на ознайомлення з цим приморським містом, якого він ще зроду не бачив. Побував усюди: в гавані, де катався на моторному човні, в паркові, відвідав усі історичні місця й, коли з моря потягло приємною вечірньою прохолодою, то й ніг під собою не чув. Попростував до готелю. Ледве пересовуючи ноги, йшов пішоходом і втома просилася:

— Швидче б до ліжка.

Над головою блукаючий погляд впіймав йому вивіску. Електричними літерами на зеленому фоні стояло — „Садок - ресторація „Аркадія“.

— Кодорик згадав, що сьогодні з самого ранку в роті ще й риски не було. Враз захотілось їсти. Повернув у зелену хвірточку, що інтимно запрошувала до себе двома синіми лихтариками. Кодорик був приємно вражений. „Аркадія“ чудовий зитишний куточок, де можна апетитно повечеряти. Неширока довга алея, а обабіч маленькі альтанки, що зажитно обкутались густо спленим диким виноградом. В альтанках привітно вилискували білі скатертини на столиках. Кодорик зайшов у першу, що була вільною й замовив собі шашлик. Сам же забрався в куточок альтанки й повернувшись спиною до виходу, щоб краще було на світ розбирати літери, почав читати газету. Тільки думки було зосередились на передовій, як раптово він здригнув і прислухався.

Мимо альтанки пройшли дві жінки й, напівголосно розмовляючи, зайшли в сусідню.

Розмова інколи переходила в шепотіння, але в Кодорика настільки був розвинений слух, що він чув усе до слова. Говорив голос, що колись був так близько знайомий:

— От добре, Дора, що ти послухалась мене та приїхала сюди. Тут зараз сезон, кожного дня стільки приїжджає нових людей, що тільки знай та лови рибку.

Голос перейшов у шепотіння:

— Ти знаєш, я менш четвертої за ніч не беру. Та й міліція за ресторанами не дуже доглядає.

Обличчя в Кодорика було майже спокійне й тільки газета в руці тремтіла, наче осиковий лист.

Увійшов служник й почав розтавляти посуд. Коли він вийшов, то в сусідній альтанці говорив уже другий жіночий голос:

— Знаєш, Валю, кого я зустріла, коли їхала сюди потягом?.. Угадай... Колишнього твого чоловіка - комуніста.

— Невже! Де?

— На одній станції. Я пішла до буфету й там його зустріла. Він мене певно не пізнав, а я його одразу.

— Який же він став? Чи хоч трохи обтесався?

— Вбрання гарне. Тільки постарів дуже, певно за тобою нудився.

— Може.

За визерунковою виноградовою стіною розлігся довгий жіночий регіт. Навкруги Кодорикових очей вахляром глибоко врізались зморшки й він нижче похнюпив над газетою голову.

Принесли шашлик. Служник нахилився до Кодорика й, улесливо посміхаючись, прошепотів:

— Вам може нудно самому, то можна...

Кодорик насупив брови. Той вибачливо розвів руками й побіг до інших альтанок. Поруч знову заговорили:

— Він дурень мабуть повірив, що я тоді з батьком утекла.

— Певно. Хитро ми його тоді піддурили.

— Так йому мужикові й треба. Хотів, щоб у якійся Сибірі я жила.

Кодорик гірко посміхнувся й прийнявся за шашлик. У сусідній альтанці хвилинку панувала мовчанка. Далі ледве чутно зашепотів голос:

— Годі нам теревенити. Ти, Дора, катай однечки напроти, бач як виразно сюди поглядає, а я спробую до сусіди. Коли ми проходили, то я помітила, що він від нудьги читає газету.

Кодорик миттю перестав їсти. Швидким рухом узяв у руки газету й підняв проти голови. Закалатало серце.

З порога почувся жвавий жіночий голос:

— Пупсік. Я бачу тобі тут нудно самому.

Мовчанка.

— Годі бо тобі газету читать.

Легкі кроки на піску й жінка опинилася в нього на колінях.

— Ось тобі за те, що ти такий неввічливий...

Вона злегенька замахнулась рукою з наміром поляпати його по щоці. Газета впала.

Кодориковий глузливий погляд побачив перед собою дуже напудрене обличчя колишньої жінки Валі з широко виряченими, підведеними фарбою, очима.

Жахливий та здивований вигук:

— Ай...

Кодорик спокійно підвівся. Дивлячись Валі просто в вічі з призи́рством проговорив:

— Тепер я бачу, яке гарне дворянське виховання.

Також спокійно вийшов з альтанки й пішов по алеї. Біля буфету заплатив за шашлик і вийшов на вулицю.

Вже на пішоході якось вільно зідхнув і подумав:

— Ото за таким сміттям я колись страждав.

Ів. Андрієнко

НА ЗРУБОВІ

— Лавре! Та встань бо, набравшись тай будеш тут вилежуватись, мов пан, а я собі ради дати не можу. Адже ж Рафал зараз має приїхати, й не счуєшся, ну?

Почала енергійно сіпати чоловіка, що лежав у кутку хати, на купі соломи, викиданої з ліжок

— Жінко, кажу тобі одійди, — муркнув Лавро сердито й одвернувся обличчям до стіни.

— Треба все повиносити під хату, то потім легше буде класти на воза. Зерно ще не зсипане в мішки, картоплю треба повиносити з льоху, о матінко, — ще стільки роботи, а я вже на ногах не встою. А тут чоловік — нема того, щоб допомогти, — спить. Лавре, — гукнула, підбігаючи розлютована до нього, — як не встанеш, то так тебе одтіпаю, що побачиш.

— Жінко, кажу тобі по доброму, одійди — одказав м'яко, ліг на живіт, голову встромив у солому й лежав нерухомо, не звертаючи уваги на крик та лемент жінки.

— О, бідна я, бідна сирота. Ото стільки зазнала добра за чоловіком, стільки, що треба тепер йти у комірне, мов старці які, в такий час, що й собаку шкода вигнати з хати. Хазяйська дочка піде до людей на од-робітки, немов голодранець або пройдисвіт який, — нарікала Лавриха, знімаючи зі стін образи, закутувала їх запасками та виносила під хату, на піддашок.

Спинялася перед порогом і дивилась на розмоклу блискучу дорогу, що бігла свіжим зрубом, який розлягався широко навкруги хати, закиданої купами гілля, та зрубаного дерева. Виглядала чи не їде Рафал, що мав перевезти їхні речі на село. Але нічого не видно було на дорозі, крім сивої імли, що нависла низько над землею, та великих калюж води. Дрібний дощульний дощ сіяв безупинно.

Зітхнула тяжко, галасливо висякала носа, жалібно скинула оком по хаті, звідкіль мали вибратися й пішла на другий бік обори до корови, що стояла посеред двору. Ясла було вже винесено перед хату, де вже стояла жовта шаховка з намальованими червоними квітами та з блакитними полицками, дерев'яні стільці, лави, столик, цеберки, мішки, з картоплею, оберемки сіна, два ліжка, полиці й сила різного мотлоху, зваленого на купу. Велика кована свиня лежала долі, прив'язана за ногу до молодого дубочка, що ріс перед вікном і тяжко стогнала, бо її ссали та товкли писками рожеві поросята.

— Манько, Манько — шепотіла Лавриха, гладючи пестливо корову по обвислому волові. Манька простягла шию й широким гострим язиком лизала її по голих аж до плечей руках. Лаврисі очі зайшли слізьми; одірвалась від корови й пішла до сіней.

— Тютіньки, тюті, тюті, тюті — почала скликати курей, що сиділи на тинові рядочком. Сипнула їм жменю пшона пашні на принаду, а потім ловила, в'язала їм крила і складала у великий кошик.

Знову виглянула на двір. Стежкою від села, що ледве маячило геть далеко крізь імлу та дощ, за зрубом ішла якась дівчина.

— Марисю, а ну швидче — гукнула насваряючись рукою. Марися нап'ята запаскою, з під якої видко було лише клаптик посинілого від холоду обличчя, прибігла й вииняла з-під передника пляшку з горілкою, три рядки булок і шматок червоної ковбаси.

— Де ти сиділа так довго. Тягалась по хатах, га.

— А вже ж що довго, а вже ж, по хатах. Отакий клапоть дороги, набігала, як собака, а мама кажуть, що довго. Треба було самим піти,

або хай би батько пішли — відказала жалібно дівчина, тупаючи ногами й хукаючи на посинілі пальці.

— Отакої, будеш ще пащикувати, кудло — гримнула її кулаком у спину.

Марися притулилась коло печи, де тліли ще рештки вогню, й почала плакати, розігрівачи руки над жаром. А Лавриха виносила решту манатків, позирала на дорогу, що все була порожня, гримала дверима, та знову штовхала з пересердя старого бурого собаку, схожого на вовка, що обнюхував всі кутки й, звісивши хвоста, осовілий лазив по хаті, та не міг знайти собі місця.

Тиша зробилась у хаті, тільки дощ бубонів у шибки та з порубу доходив слабкий відголос сокири, що рубала дерева. Каламітний сіро-жовтий сутінок заливав спорожнену хату, зливався з сірою закуреною стелею, ще більше посіріли обдряпані стіни.

Порозливана вода утворювала на долівці слизьку грузьку калюжу, де дві качки дзьобали, шукали собі поживи. Крізь вибиті шибки малого причільного віконця задував вітер з дощем, шелестів і замітав розкидану по хаті соломі, трусив смугами червоного паперу, що висіли під стелею, прикрашуючи трамки.

Лавриха пішла на задвірок порожній та засмітчений, листом вишневим, що кривавим клоччям падав з вишень, які росли по-під тином, на велику купу гною та погнутий дранкований дах напівзруйнованого хлівця. Пішла до стодоли, що стояла трохи далі серед невеличкого городу. Картоплю вже вибрали і город був повний сухого картоплиння та гнилої картоплі. Зірвала якогось зеленого бур'яну корові, смутно обвела очима, повернувшись, раз-у-раз утираючи слюзи, які ніщо не могло стримати. То ставала на порозі, хапалась за голову й топила мутний одурілий погляд в сірому просторі.

— Ой леле, леле — стогнала жалібно зтиха й знову гаряче бралася виносити та складати вбогі манатки. Серце калаталось в турботі великій та жалю розлуки з хатою, де стільки років жили. Хвилями цей біль так їй тискував серце, що аж сідала на порозі й не стримувала сліз, а тільки зтиха та глибоко стогнала.

Лавро все лежав, перевертався з боку на бік, протирав кулаками зчервонілі очі й так зігхав, що аж Бурко присувався до нього й тихо скавчав, дряпаючи лапою по кожусі, та крутив хвостом. Та бачучи, що хазяїн не звертає уваги йшов до печи, сідав коло Марисі й дивився сонно на жаринки, що вже загасли.

Нарешті, вже зовсім під вечір приїхав Рафал двома худими шкапинами, запряженими в драбинчастого воза.

— Здорові були — сказав увіходячи в хату з батогом у руці.

— Здорові — одказав Лавро, встаючи з соломи. — Здорові куме, спасибі, що нас не забули.

— О... а то ж хлющить аж баньки заливає, на дорозі калюжки аж по осі й така холодюка, що гірш пече, ніж під морози.

— Ну то треба лагодитись, щоб завидна добитись до села.

— А вже ж не інакше — відказав Рафал. Батіг поставив у куток, руки погрів коло печи й, вийнявши червону жарину, поклав у згаслу люльку, присів на край скриньки, що невинесена ще стояла під вікном і пихкав димком по хаті. Лавриха поставила на вікні горілку, ковбасу та булку.

— Лавре, випий з Рафалом.

— О, навіщо втрачатись — відмовлявся дядько й пожадливо втягував носом дух часнику від ковбаси, яку Лавриха різала кіскою.

— Будьмо здорові, Рафале.

— На здоров'я.

Випив, плюнув на бік, утерся рукавом і наливав.

— Ягна, на й тобі, що там, випий чарку.

Ягна трохи одвернулась і повільно щідила горілку крізь зуби, а чоловіки ламали чорстві булки й їли закусуючи ковбасою.

— Ну, ще по одній, щоб нам добре їхалося.

— Пийте на здоров'я.

— Пан продав ліс на шимпанське, то ми з утіхи випиймо оковитої.

А бодай би тобі padло вонюче, смоли в пеклі не жаліли, — шепотів, з ненавистю позираючи в вікно на сині ледве помітні записи двору.

— Що правда, то правда, отже тепер і пужално і грабилно треба буде купувати, — зітхнув журливо, — як був ліс, то хоч чоловік і боявся трохи, хоч і ви не погано пильнували, та завжди чи хмизку, чи якого грабка або соснику яку на жертку до тину можна було усмикнути. Тай губ якихось чоловік іззів і зіллячка діти назбирали на борщ, а коли ніколи й зайчика тихесенько перекинуло, або яку пташину, а тепер що... Гей погано буде, погано, бачу вже я.

— Ну ще по одній по останній. Бурко, на й тобі ковбаси, розкошуй і ти, коли твій хазяїн по двадцяти роках має йти між люди в комірне, розкошуй сироте.

Собака глухо завив, немов зрозумів, а Ягна заридала, обіперлась головою об комін і плакала, хлипаючи.

— Е... раз козі смерть, як з чужого воза, то злазь і серед моря, відказав спроквола Рафал, витрусив люльку, сховав її за пазуху й вийшов.

Зараз же почали лагодитись швиденько, виносили все, що тільки мали, переступаючи поріг хати з глибоким смутком, не дивлячись один на одного, не розмовляючи. Коли вже все було готове й Рафал поперев'язував віз вірьовками, щоб ніщо не впало додолу, Лавро вивів корову й почепив їй на роги новий налігач.

— На, Марисю, ве́ди.

Дівчина нап'ялась запаскою й пішла, тягнучи за налігача, бо корова опиналася й повертаючи велику морду до хати, ревла, ніби передчувала, що її ведуть на блукання.

— Ну, то їдьмо, — сказав Рафал.

— Зараз, зараз, — одказав Лавро й увійшов в останнє до хати, а за ним всунулася й Ягна. Подивилися сумно, ходили по кутках, розгрібали солому, обдивлялися кругом, а виходити якось не хотілось, відтягували, не помічаючи того, хвилю розлуки з цими стінами.

— Лавре, їдьмо, бо вже поночіє — закричав крізь вікно Рафал.

— Ягно, йди вже, йди. Що там, якось то буде.

Вивів жінку й грюкнув дверима.

— Ну то поїхали, промовив понуро, затаг ремінця на кожусі, зціпив зуби й рушили. Ягна вела на мотузці свиню й майже криком кричала плачучи. Лавро йшов найпозад і дивився понуро: на купи дерева з обдертою корою, немов на трупи голі, що вкривали бойовище; на купи зжовклого гілля, на тисячі пеньків, що неначе рештки звалених колон білили тисячами по обидва боки дороги; на глибокі ковбані, повні води та глици з сосен, на попротоптувані по всіх напрямках стежки, завалені деревом. Знав він це все добре, знав, як знав кожен різчак, кожну хворостинку, майже кожне товще дерево, кожну просіку, що скрізь перерізували ліс, немов вулиці. Двадцять років був за лісника в цьому лісі. Ще хлопчиком пас тут худобу, тут тільки жив, зрісся якось з цими деревами, несвідомо почував себе ніби родичем цих велетнів, що тепер лежали мертві, без вершків, без гілля, без життя, немов сумні кістяки, які топчуть ногами. Не перемогли ліси бурі, не перемогли громи, що не

раз били в нього, не перемогли морози, від яких не раз тріскались дерева. Прийшла сокира й ліс поліг трупом. Що ж він мав тут робити. Служити за наймита та пильнувати сажнів не схотів; волів іти світ за очі, шукати служби, ніж дивитись на це. Обвів гарячим поглядом увесь обшир зрубу, де вештались купками люди з сокирами та з пилками і котилися вози, навантажені деревом, де чути було гомін, гуркіт возів, стукання сокир та іржання коней.

Чапав повільно по грязюці, часом підпирав плечем воза на вибоях, часом ногою відганяв собаку, коли той підходив близько і йшов де-далі похмуреніший. В грудях щось його пекло так, неначе похлинувся спиртом... Цей тріск звалюваних дерев і глухий гук сокир що до нього долітав, бив немов його та відрубував йому шматочки душі. Зціпив ще міцніше зуби, бо хотілось йому впасти додолу й кричати що-си́ли від того безмежного жалю, що пронизував його. Проте йшов далі.

Дощ падав все густіший і, немов холодніший. Кволі, останні над ровом не позрубувані берези, скидали золоте останнє листя, що летіло за вітром, мов сльози. І мов сльози гіркі воно падало на грузьку дорогу, на пеньки, на гілля, на низькі кущі ожини, на кволу ліщину, на невеличкі сосонки, що тремтіли ніби з холоду та сумно шепотіли. На кількох голих сухих ялинах тріпоталася ціла зграя ворон і крякала жалісну пісню, що немає вже де вити гнізда, що немає вже де сховатись.

Руда потоптана трава та папороть валялися в калюжі та в жовтій тирсі, що розливалася великими плямами, немов струмочки крові, вицідженої з лісу. Черідка корів щіпала на поляні миршаву траву й щохвилі глухо ревла, а кілька дітей сиділо коло вогню. Дощ заливав огонь, з нього виходив брудний чорний дим і застилав увесь зруб кошлатими пасмами, як з кадила, що ним кадять коло мерців.

Смуток та велика меланхолія повна стогону дерев, сповнювала світ, млою повитий. А Лаврову душу що раз обіймало глибоким жалем і такою люттю, що гриз би каміння, об яке спотикався. Стуляв кулаки, скреготав зубами, зажмурювався, щоб не бачити і йшов що-раз швидче.

— Раз козі смерть — повторював уперто і шпиняв то пеньки, то гілля то високі мухомори, що ніби капелюхи покривалися над ровом край дороги.

Під великим розложистим дубом, що ріс край лісу й тільки один і вицілів, Лавро сів трохи спочити. Дуб налічував кілька сот років, був покручений, побитий блискавкою, дуплинистий. Він простягав своє дивовижне покручене, все в гулях та в сучках, гілля, ніби могутні кулаки до неба й шумів сухим листям.

Це був останній пункт, до якого Лавро за часів своєї служби доходив, бо тут вже зразу починались з'орані ниви. Звідділя він завжди повертав назад, а тепер... тепер переступав в останнє поріг лісу й не повернеться вже більше, — йде блукати світами.

— А бодай же ви... бодай ви... і такий страшний біль струснув його, що аж схопивсь за живіт і стогнав.

— Лавре, а ходи бо швидче. Рафал не будуть чекати, а ніч надходить.

— Підеш ти, суко, бо вб'ю, — буркнув він люто.

— Отакої — набрався, мов свиня, горілки, та й буде тут серед дороги бешкет робити.

— Кажу тобі жінко, одійди, бо пожалкуеш.

— А як же, залишу тебе тут, а дома сама буду манатки зносити до хати. — Ну, йди Лавре, — додала чуліше, похилиючи над ним червоне заплакане обличчя й почала його тягти за рукав.

— Кажу тобі, стерво собаче, йди, то йди, бо вдарю, як пса.

Ягна смикнула його дужче. Лавро зірвався з землі, якоюсь гілякою вдарив її через голову, кинув об землю, штурнув пару разів, схопив мотузку від свині, що підчас шамотання вирвалася у Ягни з рук, і пішов далі великими кроками. Лавриха з лементом підвелася з землі й попленталася за ним. Швидко згинули в імлі та сутінках. Тільки ворони великою зграєю літали над дубом і жалісно кричали, а на дорозі з порубу показались корови, брязкаючи дзвониками, та хтось крикливо співав.

Худоба перейшла й зникла в сутіні, а спів з оддалек все тихше доходив.

Останні відгуки потонули в просторі й спливали з хлющанням дощу. Раптом стемніло. Сірий вогкий тон листопадової ночі заливав увесь світ, все зливалось в брудну темну й осліплу масу. Старий дуб тільки шепотів, неначе крізь сон, трусив лист на поле, на зруб. Від сухих ялин, від берез, від гілля плинув якийсь глибокий стогін, якийсь розпачливий спів, дзвенів понурим ритмом: вмер, ліс, умер, умер...

Владислав Реймонд

З польської мови переклав Микола Зімбавський

З ЦИКЛУ „ХОЛОДНА ГОРА“

Калюжі та струмки. Щемить мені печаль.
Під мостом лихтарі плямують світлом.
У далену залізна магістраль,
Над нею — вітер.
Думкам чудесна пристань — голова,
Але думки мої, мов полонені...
Чого ж таю в собі свої слова,
В собі несу свої думки вогнені?
Скажу! Ну, що ж що ритмика слаба
Й рядки, як мука — од безсоння мука.
Я впевнився — така мені судьба...
Хіба ж тому відчинять хто не стука?
Мостом додому йду. Сьогоднішню печаль
Я переллю в вогнені знаки літер.
У ніч, у даль: залізна магістраль,
Думки мої —
Над магістраллю вітер!

Л. Первомайський

ВІД КИЇВА ДО ДНІПРЕЛЬСТАНУ¹⁾

(Дорожні нотатки)

На Кайдацькому порозі

Від Дніпропетровського до Кайдацького порогу (Старо-Кайдацький, Кодак) офіційно 14 кілометрів. Після Ненаситецького порога, Кодак найнебезпечніший. Завдовжки поріг приблизно півкілометра. Недалеко від лівого берега є канал з розчищеним ходом. З обох боків каналу — дамби з накиданого каміння. На самому березі (лівому) — водяний млин, сукновальня і, вже на воді, турбіна, що подає електро-енергію на ст. Синельниково.

Сидимо на березі і милуємось Кайдацьким порогом. Через усенький Дніпро, неначе отара овець, біліють буруни. Подекуди сіре каміння повиставляло з води свої мокрі лисини і гріє їх на сонці. На тому боці (на правому) видно село Старі Кайдаки. Посеред села високі вали — колишня козацька кріпость, Старий Кодак.

К. примостився коло самої води і, мабуть попадаючи в ритм порогів, строчить вірша. А через якийсь час:

— Ну, вирушуємо далі!..

Хтось сказав:

— А може повернемось до Дніпропетровського?

Більшість обурились:

— Тільки розпочинається цікава подорож.

Взяли на плечі свої речі та й пішли понад Дніпром до Любимівки. А. йде самий задній (він ще з учорашнього дня нездужає), а К., хоч і з кошиком на плечах, — біжить попереду. Правда, лоб йому добре мокрий. Бідний. Страждає він через Панових, Биковців та Лебедів. Бо ж вони накиннули йому мабуть кілограмів тридцять літератури та фотографічних карток. Як би я хотів бачити на його місці — або флегматичного Панова, або дروحливого Биковця, або грубезного Лебеда. А академики з Вапліте? Чи досить з них плужанської „лояльності“? Аджеж К. — плужанин і проте носить на своїх плечах їхні „академічні фізіономії“.

Лодманський отаман

В Любимівці знайомого нам дядька не застали дома. Хлоп'як сказав нам:

— Дядько Корній ще не повернувся з города...

От тобі й на! Разом устали з човна, а він — „не повернувся з города“. А. та К. чекали нас коло Дніпра, а ми з Л. нишпорили по Любимівці.

— Хтось та повезе нас до Ненаситецького порогу...

Натрапили на споживчу крамницю. Тут чоловіка п'ять дядьків стоять.

— Може б хтось із вас повіз нас до Василівки?

— А чого ж не так?

Розговорились. Не багато хотять: 5 карбованців. Звичайно, — підводою. Коли це хтось із дядьків:

— А ось може дядько Грицько повезуть лодкою...

Я зиркнув у бік того, кого названо „дядьком Грицьком“. Коло прилавка стоїть дядько, літ так за п'ятдесят, і тримає за руку двох-трьох років дівчинку. У дядька Грицька ніби попелом обсипані вуса, чуб на голові стогом сіна, лице мусяжове, чепурно виголене. Цей дядько Грицько так і проситься на картину Рєпіна, де запорожці пишуть листа турецькому султанові.

¹⁾ Дивись „Плужанин“ — № 6 — червень 1927 р.

Звернулися ми до нього. Чогось мнеться: ні не повезу, ні повезу. Далі:
— Ходіте зі мною...

Пішли. Розмовляємо. Виявляється, що дядько Грицько не просто собі дядько, а — шишка. Це — Григорій Пилипович Шрам. Тридцять років лоцманує, тринадцять років був лоцманським отаманом. По „80 чоловіка професорів“ перевозив через пороги. А оце нещодавно спустив до Кічкаса плоту. Словом, справжній фельдмаршал лоцманський. Ясно, що такий спец не поїде заради чотирьох чоловіка.

На вулиці, під сарайчиком сидить п'яний дядько. Теж років за п'ятдесят. Шрам до нього:

— Слухай, Антоне!

— Ну?

— Чи не повіз би ти човном чотири чоловіка до Ненаситця?

— А чому ні?..

— Тільки слухай, Антоне. Доїдеш до Сурського порогу — висади їх на беріг. Нехай обійдуть...

— Та й чого?

— Я тобі не зовсім вірю. Доїдеш до Лаханського порогу — знов висади їх на беріг...

— Та пішов ти к чорту, Грицьку!..

— Слухай - но...

Але Антін так образився, що нема йому спини.

— Хіба я дурак?.. Хіба я свиня?.. Хіба я чорт - зна що?..

Шрам моргнув до нас.

— Ходіте. Толку з нього не буде.

Пішли ми до Шрама додому. Там умовилися з ним, що завтра зранку його син одвезе нас до Ненаситця кіньми. Залишились ми у Шрама ночувати.

Як посідали вечеряти, дядько Антін причвалав.

— Здрастуйте вам!

— Доброго здоров'я!

Сів за стіл. Десь узялась пляшка горілки. І почали оці старі лоцмани розповідати і про колишні пороги, і про нинішні, і про своє лоцманство. Звичайно, все це прибільшене, все прикрашене. Бо кожен лоцман гордує зі свого вміння провести судно через пороги. Та й є з чого гордувати: лоцмани знають не тільки те каміння, що над водою, а й те, що у воді. Кожна каменюка у них на учоті, має свою назву. Шрам розповідає:

— Було колись, — їде професорів так чоловіка з 80, і беруть для лоцманів відер 40 горілки та пудів 40 ветчини... Ось колись один так і чарку мені подарував...

Беру, розглядаю чарку. Платинова. Розміру невеликого. На чарці напис:

„Г. Ф. Шраму въ память поѣздки на пороги 1906 9/VII отъ В. А. Старкова“.

Від Дніпропетровського до Любимівки ми встигли разів кілька розмовляти з селянами відносно Дніпрельстану. І виявилось, що більшість селян, з ким ми говорили, чомусь песимістично дивляться на цю справу. Ми запитали Шрама:

— Чого то селяни так ніби не вірять, що через п'ять років ми матимем Дніпрельстан?

Шрам відповів:

— Справа, бачите, в тім, що дослідження Дніпра провадяться вже давно. Наші люди про це знають, бо самі ж бачать. Ну й кажуть: „Сто років уже міряли, та нічого не вийшло. Не вийде нічого й тепер“...

Ми знов звернулися до Шрама:

— Ну, а ви, як старий лоцман, що думаєте про Дніпрельстан?

Шрам трохи замнявся. Далі каже:

— Я, бачите, вірю вченим. Вони до точности все враховують. Але мене одно лякає: сильна крига. Це, знаєте, страшна сила... Якщо кригу поборять, тоді діло вигорить...

З Шрама й куркуль чималий. У нього хороша хата в Любимівці, та не гірша й на тому боці, у Старому Кайдаку. Був ще й хутір власний, та одібрали. Року 1915 Шрам разом з іншими лоцманами царя зустрічали.

Після вечері Шрам сказав нам:

— Завтра син одвезе вас до Василивки. З Василивки ви на той бік переїдете паромом. Там буде село Микольське. В Микольському знайдіть Давида Семеновича Носаненка. Той чоловік повезе вас на Ненаситець і чисто все вам розкаже. А може й до Кічкаса вас одвезе.

Понад Дніпром

Я гадаю, що найкраще користуватися комбінованим способом пересування. Вчора їхали човном, далі йшли пішки, потім ночували у Шрама, а сьогодні їдемо кіньми. Далеко краще й вигідніше, аніж дубом їхати. Бо тоді б не мав ніяких стосунків з усім тим, що доводиться зустрічати понад Дніпром.

На наше щастя, сьогодні надзвичайно чудовий ранок. Тиша. Сонце викотилося з-за кряжа і встромило свої вії в дніпрову воду. Їдемо ліском. Обабіч зелені дерева, соковита трава із сріблястими росами на устах.

„Пекло“ Ненаситецького порога

В передку сидить Шрамів син і розповідає, вказуючи пужалном на правий берег Дніпра:

— Ото — німецька колонія Ямбург. Далі село Волоське. А ото Сурський поріг.

Від Старо-Кайдацького порогу до Сурського — приблизно 8 кілометрів. Завдовжки він на багато менший, ніж Кайдацький: приблизно 85 метрів. А ген, за кілометр уперед, третій поріг — Лаханський. Цей більший, ніж Сурський, але менший від Старо-Кайдацького.

Наддніпров'я ще досі живе легендами про Козаччину. Шрамів син показав проміж дерев пужалном і каже:

— Отам є старий дуб, на якому ляхи спалили Тараса Бульбу.

Хтось із нас зауважує:

— Та Тараса Бульби зовсім не було на світі...

— Ну, я не знаю... Старі люди так кажуть.

Сонце добре припікає. Ми такі хоч би й купатися. Встали з брички, пішли поглянути на четвертий поріг — Дзвонецький. Цей поріг нижче Лаханського на 5 кілометрів. Завдовжки він приблизно 240 метрів. Онде видно на правому березі село Олексіївку. Недалеко вже й Ненаситець.

На лівому березі, під горою, хутір. Туди пролягає наша дорога. Але ось перед нами балочка (мабуть приток річки Вороної), в ній чимало води. Дітвора купається. Питаємо:

— Можна переїхати?

— Можна... Люди переїжджали, то й ви переїдете...

Їдемо ми вброд. Вода коням під черево, далі — по колеса, а потім у бричку полилась. Ми всі до пояса в воді і речі наші теж у воді. Тільки візник схопив кошика з літературою і підніс догори. Врятував таки. А то дісталоя б К. від плужансько-утодіковських „комерсантів“. На самому березі кінь загруз ногами в муляку і ліг. Вийшли ми по дишлу на „сушу“. Давай зводити коня та витягати бричку. Нас оточила дітвора, видно — школярі.

Питаємо:

— До школи ходите?

— Ходимо!.. Оцей тільки не ходить.

„Оцей“ — хлопчина років 5—6, з розпанаханою на животі сорочкою.

— А знаєте, хто такий Ленін?

— Учитель революції!..

Відповіли всі хором.

— А знаєте, хто такий був цар?

Не відповів ніхто. Стоять, ніяково позирають на нас. Мабуть, ще досі не вчили, хто такий був цар. Завдруге ми не перепитували. Сіли на бричку і вирушили далі. Школярі йдуть поруч брички.

— Куди ви їдете?

— На Дніпрельстан. Знаєте?

— Знаємо...

— Поїдьмо з нами...

— Мене візьміть!.. Мене!..

Поспішають один з - поперед одного. Ось ми вже коло самого хутора.

— Як ваш хутір зветься?

— Сухо-Калинів, або Самохвати.

— Чому ж Самохвати?

— Тому, що наші батьки зараз же після революції захопили панську землю й оселились на ній...

От тобі й на! Царя не знають, а за революцію та за панів знають. Діти табунцем побігли до школи, а ми повернули праворуч і поїхали через гору до Василівки. Виїхали на гору — вниз Васи́лівка, на тому боці — Микольське, а проміж них — красун-Ненаситець.

„Ми не таких парсон перевозили“

З-під верби висунулась руда борода.

— Вам на той бік?

— Так.

— Зараз я гукну на своїх.

Пішла руда борода до села гукати „на своїх“. А ми порозбувалися та пороздягалися на паромі і сушимо свої манатки. Як би не сонячний день — хоч плач: усе мокре до нитки. Прийшла руда борода і привела з собою ще двох селян: один молодий, а другий дід. Заходжуються ладнати парома.

— Чи ви ж нас не потопите?

Дід посміхається:

— Не таких парсон возили, та не потопили...

— Кого ж ви перевозили?

— Еге, кого... Цієї ночі ми перевозили Чубаревого замісника...

З антомобілем перевозили.

Дід правду казав. Товариш Сербіченко вчора виїхав з Дніпропетровського до Кічкаса. Вирушили й ми через Дніпро. Молодші гребуть, а дід керує стерном.

— Хто господар цього парому?

— Кооперація...

— А ви хто такі?

— А ми на відсотках у кооперації працюємо.

— Хто ж вас контролює?

— А нащо нас контролювати?

— Ну, а звідки ж кооперація знає, скількох чоловіка ви зараз перевозите? Ви можете якогось карбованця украсти...

— Чорта пухлого украдете, коли у нас самий член!

Сміємося. Добре, що „самий член“, тоб-то всі члени кооперації. Питаємо далі:

— Ваше село затопить, коли збудують Дніпрельстан?

— Хто вниз, тих затопить... Уже описали. Виселятимуться на гору.

Праворуч нас великий острів, укритий зеленими деревами. Проміж дерев, видно, пасуться коні.

— Що це за острів?

— Козлиний називається. Заорендував його Василівський сельбуд.

Коні випасують...

— А хто ж їх там пасе?

— Та ніхто!.. Ото вони самі собі так і пасуться від весни до пізньої осені.

Ось уже й правий берег. Паром причалив до кладки. Розплатилися ми з паромщиками та й попрямували до Микольського. Дід гукнув нам наваздогін:

— Носаненкова крайня хата!..

Ненаситецький поріг

З хати вийшла літ так 18—19 дівчина і оборонила нас від собаки. Сказали їй, хто ми та кого нам треба. Дівчина відповіла:

— Батько поїхав до Дніпропетровського, повернуться тільки увечері.

— А перебути у вас якийсь час можна буде?

— В хаті у нас тісно. Можна в сіннику...

— Ще краще.

Повела нас до сінника. Розташувалися на сіні. Одіж, що в кошиках, порозвішували на дворі сушити. Самі мерщій подалися на Ненаситецький поріг. Адже ж професор Яворницький сказав нам:

— Як побачите Ненаситець, то решту порогів може й не схочете дивитися.

Від Дніпропетровського до Ненаситця буде кілометрів 40 — 45. Від четвертого порога (Дзвонецького) кілометрів 7 — 8. Ненаситецький поріг найбільший і найгірший поріг. Ненаситець — тоб-то ніколи не насичується жертвами. Завдовжки він по так званому Старому, або Козацькому ходу трохи менше кілометра, а по новому ходу — кілометр з чвертю. Ненаситецький поріг найнебезпечніший для судходста, про це говорять усі лоцмани. Сильні перепади й велика хуткість води, що розвивають значну інерцію, перешкоджають керувати судном на зворотах ходу.

Нижче Микольського, або Миколаївки кілька водяних млинів. Від водяних млинів дощаною кладкою переходимо на кам'яну дамбу. Вже дамбою сходимо на Манастирьок, або на Царицину скелю, що гострим рогом урізалась у поріг. Мабуть, хто відвідував Ненаситецький поріг, той обов'язково побував на цій скелі: звідци найкраще милуватися красуном-Ненаситцем. Ось і ми стоїмо на самому краї скелі і оглядаємо поріг. Через увесь Дніпро, неначе у велетенському казані, кипить вода. Високі хвилі роздратовано кидаються на сіре каміння і мільярдами бризк розлітаються на всі боки. А за ними котяться нові хвилі — і нема їм ні кінця, ні краю. Ген, у бік лівого берега, видно довгі камінні дамби: там Новий хід. Ненаситець так сильно шумить, що ми розмовляючи, гукаємо один одному на вухо. Дивимось униз — там гранітова тераса. Пробеємо спуститися на терасу. Тепер ми ще ближче до води. К. хапає велику каменюку і кидає її у воду. І бачимо, що хвиля приблизно десятьма метрами нижче викидає цю каменюку вгору. Хтось із нас гукнув:

— Оце динаміка!..

З тераси оглядаємо Царицину скелю ан-фас. Тут прикручено чавунну дошку з таким написом:

„Въ 972 году у Днѣпровскихъ порогахъ палъ въ неравномъ бою съ печенѣгами русскій витязь князь Святославъ Игоревичъ“.

А вже за наших часів на цій дошці „розписалось“ багато різних організацій та приватних осіб, що побували на Ненаситецькому порозі. Тут же, на терасі, кругла ямка, зовсім мілка, може півметра в радіусі. Про цю ямку дядько Антін у Любимівці казав нам:

— Ото там падлюка, цариця Катерина сиділа!.. А вона ж була бабище — о!.. Як сіла оцим-о місцем — так і вгрузла в камінь...

Чи сиділа тут цариця Катерина, чи ні, але факт той, що 1787 року вона подорожувала Дніпром і була на Ненаситецькому порозі. Історики про це розповідають:

„... Императрица осматривала пороги и присутствовала при переправе своей флотилии через самый опасный порог Ненаситец“...

Це було рівно 140 років тому. Тоді таки цариця Катерина десятками тисяч десятин роздавала своїм фаворитам колишні козацькі землі. А через 130 років полетіли к чорту Катеринині нащадки й нащадки її фаворитів. А через 140 років робітники й селяни заходжуються будувати Дніпрельстан. Час ніби й короткий, а зміни великі.

Знов вилазимо на верх скелі. Починає накрапати дощик. А йти з Ненаситця не хочеться: сидів би отут і вдень і вночі, дивився б на кудлаті хвилі та слухав могутній шум Ненаситця.

Десь узався на скелі селянин, з батогом у руках. Запитує:

— Це ви хочете їхати до Кічкасу?

— Так, ми...

— Я можу повезти...

Пішли зі скелі, бо тут за шумом не чути нічого. Дядько хоче з нас 15 карбованців. Їхати не понад Дніпром, а горою. Даємо 12 карбованців і їхати понад Дніпром: нам треба побачити ще чотири пороги. Кінець-кінцем, залишаємо питання відкритим. Прийде з міста Носаненко — з ним поговоримо.

Коли проходили вулицею — побачили гурт дядків. Хтось із них гукнув до нас:

— Що, приїхали нас топити?

— Та ні... Ми не з тих, що топлять...

— А ми думали, що ви інженіри...

Носаненкова дочка подала нам вечерю. А тут і сам Носаненко приїхав. Він сказав нам:

— Кіньми я вас не повезу, а човном — уранці побачимо...

Дав нам до сінника кілька подушок та тулуба. Ми полягали спати. Не дивлячись на дощ і темряву, К. і цієї ночі десь довго пропадав. Казав:

— Я вночі піду на Ненаситець.

Через Ненаситець човном

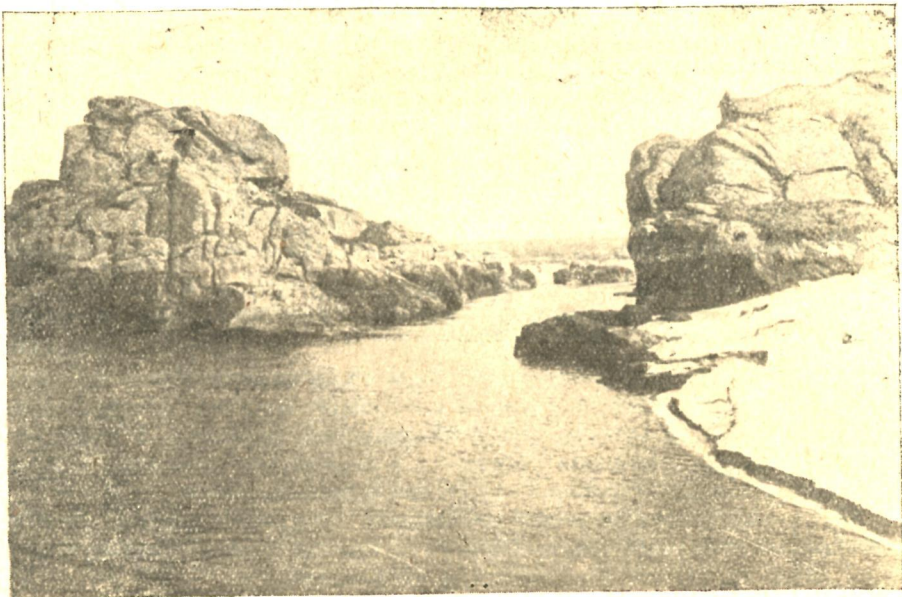
Носаненко збудив нас досить таки раненько: тільки що сонце зійшло.

— Тепер давайте радитись...

Бачимо, на дворі дощ іде. Думку про підводу треба одкинути зовсім.

— Я повезу вас човном.

— Гаразд...

В царинах Дніпробуду („Крісло Катерини“ біля Кічкасу)

Носаненко пішов до хати. А проміж нас виникла дискусія. А. проти човна: стоїть за підводу. Довгенько сперечаємось. Висловлюємось „за“ і „проти“. Більшість „за“. Іду до Носаненка й набаваю йому ще одного карбованця: 16 карбованців до Кічкасу. Коли знов повертаюсь до сінника, А. бере мене, як то кажуть, у роботу:

— Хто вам доручав остаточно умовлятися?

— Так треба ж нам їхати...

— Це — сепаратизм!..

— Сепаратизм? Ну, то ви беріть собі підводу і їдьте, а ми поїдемо човном.

Тимчасом Носаненко готує човна. Прийшли два чоловіки гребців. Дош не перестає йти, але — тихо, тепло. Ми беремо свої речі і йдемо до човна. А. теж прямує за нами.

— Ну, тепер сідайте, будемо їхати!

Всі сіли, а А. чогось мнеться.

— Чого ж ви не сідаєте?

Мнеться. А потім каже:

— Та... я, мабуть, обійду поріг пішки, а ви самі їдьте.

К. та Л. на сміх підняли А.:

— Страшно?!.

А. пішов понад Дніпром, а ми вирушили через поріг. Човен наш прямує навскоси, просто до Козлиного острова. Треба вийти з могутньої бистрі, що одкидає нас до Старого Ходу. Побіля човна здійснюються гривасті буруни — то підводне каміння. Носаненко, що сидить іззаду, вміло веде човна проміж бурунів. Ось ми вже вийшли на лінію Нового Ходу. Човен повернув праворуч і пішов за водою. Носаненко гукнув до нас:

— Якщо часом вас окине хвилею, ви не турбуйтеся. Сидіть собі спокійно.

— Спробуємо сидіти спокійно...

Човен увійшов проміж двох кам'яних дамб і почав то підноситись угору, то опускатися вниз. Завширшки канал — метрів 30. Човен каналом іде 4 хвилини. Можливо, що сьогодні тиха погода — нас ні разу не облило водою. Йдемо побіля правої дамби. Коли ми пройшли половину каналу, Носаненко гукнув до гребців:

— Ліво талань!.. Право гребі!..

Я не бачив, що зробили гребці, але човен наш крутнуло водою, як ото пропелер, і він повернувся задом наперед. Гребці кинули на дамбу вірвовку і хутко прив'язали човна до каменюки.

— Тепер вилазьте. Подівіться ще звідци на поріг.

Вилазимо на дамбу і звідци кидаємо свій зір через увесь Дніпро. Котяться за валами вали, перестрибують через високе каміння і з шумом мчать до широкого моря. На дамбі рибалки ловлять оселедці.

— Дуже смачні, як підсмажити...

Сідаємо знов до човна й поспішаємо вслід за водою. Наприкінці каналу знов крутнувся пропелером човен, і, потрапляючи поміж підводного каміння, попрямував до правого берега. Треба ж нам узяти А.

Ось і він: стоїть на березі та витирає хусткою мокру від поту голову. Кілометрів 3—4 пропер. К. та Л. знову дратують А.:

— Як би ви були поїхали човном, не бачити б вам жінки... Амба б була вам!

А. сердиться на них. Мовчки сідає до човна, і ми вирушуємо, можна сказати, в далеку дорогу. Носаненко сказав:

— До Кічкасу верстов 50 буде.

Від Ненаситця до Кічкасу

Я ще раз повторюю, що комбінований спосіб пересування найкращий. Учора ми їхали підводою, і „потопали“ в якійсь балці, а сьогодні ідемо човном і теплий дощик полоще нам спини. Інколи К. та Л. переміняють гребців. Тоді човен іде значно швидше: хлопці проміж себе конкурують.

По путі проминаємо острови, скелі, підводне каміння. Кілометрів через 13 — шостий Волнізький, або Вовнізький поріг. Далеко йому до Ненаситця, хоч і він має канала завдовжки півкілометра.

В середній частині порога скеля.

Носаненко пояснює:

— Скеля Гроза... В непогоду легко на неї налетіти.

На правому березі село Волніги, або Вовніги. А через 2—3 кілометри — Будилівський, або Будило поріг. Завдовжки цей поріг 200—250 метрів. На лівому березі село Федорівка. Нижче Федорівки — острів Тавільжаний. Праворуч — камінь Черевко. А ось знов острів, ліворуч від нас. Носаненко каже:

— Оце Перунів острів... Під ним є печера. Тепер, при високій воді, її не видно. Кажуть, що Перун від Києва та аж сюди доплив. Отут розбився об скелю...

Далі, на правому березі село Августинівка, а ще трохи нижче — острів Орлиний; недалеко від нього визирає з води величезний камінь — Кречиний. Носаненко знов звертається до нас:

— Отут, ще до війни, трапилось нещастя. Чоловік 90 полтавців їхали до Таврії на заробітки. Вів дуба недосвідчений чоловік. Ну й наскочили на отой камінь... Щось чоловіка 40 втопилося. Багатьох на цьому острові й поховано.

Наближаємось до Сухенького, або Лишнього порога. Далеко на правому березі видно високі дерева:

— За отими деревами вже Кічкас... Верстов 15 буде...

Переїхали Сухенький поріг. Завдовжки цей поріг метрів 200.

Дощ перестав іти. Із-за хмар висунулося сонце. Сушимось. Лишилось переїхати ще один, останній поріг — Вільний. Від Сухенького до Вільного — 3—4 кілометри. Наблизившись до Вільного, причалуємо човна до лівого берега й виходимо на гранитовий плац. Посеред плацу стоїть пірамідальної форми обеліск, що його збудовано на спомин про спорудження каналів на Дніпровських порогах. До речі, слід сказати кілька слів про канали.

Перший канал було збудовано на Старо-Кайдацькому порозі. Почали його будувати року 1833 і будували протягом чотирьох років. Року 1843 почали будувати канали й на інших порогах. Будували їх протягом 10 років. Обійшлися ці канали 2.000.000 карбованців.

Крім нових каналів, на кожному порозі є так званий старий, або козацький хід, що ними користувались запорожці. На цьому ж таки обеліску позначено, яких років була найвища вода у Дніпрі. За останні роки найвища вода була в 1917 році.

Вирушили далі. Йдемо каналом Вільного порога. Цей поріг нагадує про більші пороги. Новий хід тут завдовжки три чверті кілометра. Виходимо з канала і прощаємось з останнім, дев'ятим порогом. А разом з ним прощаємось і з усіма порогами, що лишилися позаду нас на далечині 65 кілометрів.

Може ми їх ще побачимо, а може й ні: сховаються вони навіки під Дніпровськими хвилями... А зараз:

— Дайош Кічкас!

Майбутнє серце України

Ми стоїмо на високому насипу кічкаської залізниці і скільки зору вистачає озираємо місце, де незабаром заб'ється нове серце України. Ліворуч — Дніпро. Через нього велетнем залізним конем скакнув Кічкаський міст. Праворуч — півдугою загнулась колія залізниці. Просто — високий кряж. А внизу, у глибокому трекутнику, — німецька колонія Кічкас. Віднині — центр будівництва Дніпрельстану.

Що кидається нам у око — це незвичайний рух. Куди не глянеш — усюди люди, підводи, кудись поспішають, щось роблять. На обох берегах Дніпра сиплять насипи для залізничних колій. Там сотні людей і підвод підвозять землю. А ген по той бік Кічкасу один за одним виростають будинки — будується робітниче селище. Нижче Кічкаса Дніпро перерізано лінією прапорців: там скоро робитимуть перемичку¹⁾.

Йдемо до Кічкасу. На вулицях надзвичайний рух. Сьогодні субота: працю залишили о першій годині. Багато робітників уже поїхали до Запоріжжя. Йдемо до контори Дніпрельстану. Співробітник коротко поінформував нас:

— Проводяться підготовчі роботи... Будуємо підходні путі до Дніпра... Робітниче селище... Жити тут ніяк нема де. Одержуємо різні матеріали. Робітників поки що працює біля 2.000 чоловіка. В серпні робитимем першу перемичку...

З контори йдемо до місця перемички. Посередині Дніпра острів. На острові — прапорець. І на обох берегах Дніпра прапорці. Перемичку зроблять спочатку тільки до острова. Вода йтиме поза островом. А потім вже від острова до другого берега.

Отут, де колись переправлялись татарські орди, з часами на всю Україну заговорить електро-велетень.

Пішли на гори, де сиплять насип. Заглянули до нового робітничого селища.

Ростуть нові будиночки, як гриби після дощу. Спустилися з гори до Кічкасу. Йдемо вулицею. Раптом:

— Здрастуйте!

— Доброго здоров'я!

Передо мною знайоме обличчя.

— Де я вас бачив?

— І я вас десь теж бачив.

Пригадали. Він був заступником зава в одному з харківських видавництв. Доводилось з приводу гонорару частенько сваритися. Питаю:

— Чого це ви тут?

— Я працюю на Дніпрельстані. А ви звідки тут?

— А я приїхав довідатися, що тут у вас робиться. Сьогодні ж їду до Запоріжжя.

— О п'ятій годині буде автобус, що йде з Дніпропетровського.

Попрошались. Пішли вулицею Кічкасу. Куди не заглянемо — скрізь повно людей. Робітники, що здалека сюди поприїздили жаліються:

— Хоч умри, нема де жити...

На стовпах об'яви: є вже тут ціла низка організацій та гуртків. Навіть драмгурток закликає товаришів на свої збори. Життя тут розпочинається з усіма властивими йому деталями, і не на короткий час.

Прийшли до місця зупинки автобуса. Чекаємо. Вже шоста година, а автобуса нема. Мабуть через дощ не вирушив з Дніпропетровського.

¹⁾ Автор був на Дніпрельстані в травні місяці. Редакція.

— Мабуть, його й не буде сьогодні...

— Ходімте на станцію. О дев'ятій годині потяг буде...

Пішли на станцію. Бідолага К. знов пер на гору плужансько-утодіковський крам. Хтось із товаришів запитав:

— Що ж тобі заспівають Панови, Биковці та Лебеді, що ти нічого не продав?

К. відповів:

— Це не важно. Важно те, що я переїхав усі чисто пороги й побував на Дніпрельстані.

К. каже правду. Хто хоче побувати на Дніпрельстані, неодмінно, мусить переїхати пороги. Без цього не можна мати уявлення про Дніпровську проблему.

О дев'ятій годині вечора ми виїхали до Запоріжжя.

Анатоль Гак

ВЕЧІР

З минулого

Перекинулись тінню тополі
Через будку і рейковий шлях.
Розливається вечір поволі
Туманами в широких полях.
Пролетів паротяг біля будки,
(Прогриміли вагони слідком),
Чорним димом сторожку закутав
У тополі з вишневим садком.
На переїзді згорблена постать,
Полинялі в руках прапорці,
Провела журним поглядом потяг,
Покотилась сльоза по щоці...
Сіра постать до будки вертає
На ослінець під вишні рясні

.....
Десь сини з ешелоном гуляють,
Розкидаючи полем пісні.
Ліс повторює згуки луною,
Шарудять коло ніг камінці...
В тумани до останнього бою
Полетіли червоні бойці...
Перекинулись тінню тополі
Через будку і рейковий шлях.
Суне ніч і ховає поволі
І тополі і тіні в полях.

О. Хотиненко

В БОРОТБІ ЗА КВАЛІФІКАЦІЮ¹⁾

Соціальний замовець і споживач творів сучасних письменників культурно зріс. На своїх читацьких конференціях він ставить підвищені вимоги до письменника. Він каже: дай суспільну перспективу в своїх творах, виконуй їх старанно, барвисто, яскраво; зацікав читача, щоб він переживав відтворюване тобою. І далі: вважай завжди на робітничо-селянського читача; обминай „рафінованих“, іди в „масу“, а не в „оранжерію“. Тобі, можливо, скажуть, що це буде зниженням стилю. Жодного тут зниження немає. Міркуючи так, гадають, що ми культурно відстали й задовольняємось макулатурою. На це наша відповідь ось яка: культурно ми зросли і в питаннях літератури де-що тямимо.

Так каже масовий споживач сучасної белетристики на своїх конференціях. Споживач цей давно вже перестав цікавитись літературою, де тільки чується мотив: „гром победы раздавался“. Він проти літературного схематизму сучасних письменників, проти резонерства в їхніх творах. Він, споживач, невдоволений з вельми обмеженої, одноманітної тематики і одноманітного трактування письменниками тих чи інших персонажів. В наслідок цього — споживач ставить до письменника низку вимог що до його мистецької кваліфікації. Вимоги ці являють собою єдиний, органічно зв'язаний комплекс явищ. В інтересах лише методологічних можливо цей комплекс поділити на дві частини: соціально-художню і літературно-технічну. Цими двома лініями повинно вести боротьбу за кваліфікацію. Цього вимагає соціальний замовець від свого митця слова.

Шляхи такої кваліфікації різнomanітні. Зупинимось лише на основних; щоб ці шляхи змалювати, розгляньмо досвід письменників-класиків, для своєї доби соціально й технічно, звичайно, дуже й дуже грамотних.

Передусім, зупинимось на проблемі соціальної грамотности сучасного письменника, тим більше, що про неї так багато говорять тепер в літературі. Досить відомий російський письменник Романов у повісті „Право на жизнь“ це питання загострює. Так само ставить питання і вірменська письменниця Шагінян. На Україні питання це особливо загострилося під час полеміки з ваплітянами. Його трактувалося й трактується в такій площині: митець-реаліст є кваліфікованим лише тоді, коли він орієнтується в процесах вельми складного життя сучасности, коли він органічно зв'язаний з суспільною атмосферою пролетарського будівництва. В протилежному разі в його епічному полотні фігуруватимуть окремі факти, без зв'язку з перспективами суспільного розвитку. Або ж митцеві доведеться обмежити свою тематику вузьким колом питань, що стосуються переважно до окремих побутових епізодів і, головним чином, до психології особи. Таке обмеження призводить митця до естетизму, де віддається вельми багато місця питанням полу і тіневим сторонам в будівництві нового побуту. За ними, наче б то, не існує здорового і бадьорого життя пролетарського організму, що зростає. В наслідок названих вище явищ ілюзії дійсности, художньої правди і не виходить. Виявляється, що фарби розподілено невірною, однобічною, на полотні у письменника — диспропорція, а не „гармонія красочных слов“ (Бальмонт). Зо всім тим,

¹⁾ З доповіді на з'їзді „Плуг“.

і відношення автора до відтворюваних явищ і персонажів буде трохи відчужене, або, як кажуть нині, „об'єктивне“, хоч як раз ця об'єктивність суттю своєю соціально-суб'єктивна, обумовлена відходом значної групи митців від радянської суспільності.

За Романовим — такі письменники морально вже мертві й не мають права на життя. Вони сходять з історичного кону. Звідси висновок: в боротьбі за художню кваліфікацію треба, в першу чергу, висунути старе гасло, де мовиться про письменника, що він „гражданином быть обязан“ (Некрасов). В противному разі йому загрожує моральна, а часами й фізична смерть, як от комсомольському поетові Кузнецову, що, відірвавшись від своєї класи, увірвав своє життя. І цей випадок зовсім не одиничний. Про них, як і про Кузнецова, пролетарський поет Полетаєв слушно зауважує: „Да и чудак: стихами вздумал жить“. У відриві від маси нема й „верных стихов“: всі вони в таких випадках звучать фальшиво. Щоб уникнути цієї-от фальші, і треба молодому письменникові теоретично себе підготувати до сприймання історичного процесу, до орієнтації в його складовості. Але й цього замало: „вера без дел мертва есть“, каже святе письмо. Академічної підготовки не досить, треба брати активну участь в суспільному житті. Тоді й лише тоді митець може розгорнути своє епічне полотно, без небезпеки бути одинічним, одноманітним, без небезпеки помилитися в виборі фарб для своїх літературних персонажів і в вірному їх розподіленні.

Переходячи до літературно-технічного боку художньої творчості передусім слід зазначити, що бік цей, як самостійний, розглядати не можна. До його аналізу доведеться підходити з призмою соціальності: технічні прийоми повинні зробити твір соціально виразним і в той же час, звичайно, художньо цінним. Це правило особливо мають пам'ятати молоді митці. Але ж, як придбати ці літературно-технічні звички? Відповіді, що повно вичерпувала б це питання, дати не доведеться: не враховано ще письменницького досвіду. Однак, матеріалу все ж досить для того, щоб накреслити основний шлях роботи над культурою літературної техніки і, в першу чергу, — над розробкою сюжету твору. Нещодавно вийшла робота французького вченого А. Мазона на тему про прийоми творчості Тургенєва в низці його творів. Прийоми ці властиві не самому лише Тургенєву; аналогічних прийомів вживав і Пушкін і низка інших класичних письменників Західної й Східної Європи. Тому-то можна сказане Мазоном про Тургенєва узагальнити й подати читачам до уваги.

Перед нами твір „Новь“, роман з доби сімдесятих років. Думка про цей роман промайнула у Тургенєва 29/17 липня 1870 року, здійснилася ж вона лише через шість років. Тургенєв взяв собі за завдання протиставити „романтиков реализма“ „практикам на американский лад“ — „действительным революционерам“. Ось що записував митець про свій замір:

„Есть романтики реализма... Они тоскуют о реальном и стремятся к нему, как прежде романтики к идеалу. Они в реальном ищут... нечто великое и значительное, а это вздор: настоящая жизнь прозаична и должна быть таковой... В противоположность этому... нужно поставить: настоящего практика на американский лад... У него своя религия — торжество низшего класса...“

До цих двох основних типів Тургенєв вирішує „присоединить тип позерки“. В центрі має бути „нигилистка“, „тип девушки страстной и хорошей. Она должна возбуждать сочувствие“. Далі — Тургенєв встановлює схему свого роману, поводження своїх літературних персонажів. І що особливо цікаво відзначити, пише цілі формуляри, послужні списки своїм героям. Списки ці викривають роботу митця, а тому хоча б один

уринок із низки формулярів необхідно навести нащадкам для науки. Перед нами Синягин, одна з дієвих осіб розглядуваного роману. Стоїть він за номером шостим. Ось що про нього пише Тургенев:

6. Синягин, Борис Иванович, р. 1820 48 (л.).

Средняя пропорциональная между Абазой и Жемчужниковым (и Валуевым).

Либеральный бюрократ. — Высокого роста, голова маленькая, лицо внушительное и спокойное, манеры изящные, говорит отлично по французки и даже по английски. Nante école. Голос приятно-самоуверенный и тихий, сложение рук благороднейшее — неизбежный министр. В 68-м (г.) имеет уже давно чин тайного советника, камергер — представлял в разных комиссиях, на отличном счету у Государя — однако в 1868 г. несколько будирует, а оттого в деревне. — Его немножко обошли.

Умерен в (неразборчиво). Во время эмансипации находил, что напрасно крестьянам дают землю. — Потом, однако, перешел на сторону Милютин. — (Взять элемент, Хрущова, кн. Оболенского и т. д.). — Склонен к славянофильству и даже называют его славянофилом, но без фанатичности. В сущности ограничен и неглубок, и сух и эгоист. — В домашней жизни тоже вежлив и размерен. — Отец его был известный (неразб.) и честностью сенатор в роде Жемчужникова, старика. — Имение довольно значительное да и сам он, хотя и честным образом, но увеличил его по разным железнодорожным предприятиям, где ему просто из уважения давались пай... (До калмыцких денег однако не доходило). От правительства получил аренду. Считает себя патриотом, но только умеренно. — Тип русского *juste milieu*. — Одна слабость: игры. Проигрывается иногда сильно.

Тут і в низці інших формулярних списків чітко проглядає фігура персонажа, тим більше, що відзначається її схожість на ту чи іншу „живу“ особу. Методологічно таке попереднє змальовання справді необхідне: воно не лише дає канву сюжету, але й примушує митця стежити за повнотою відтворення всіх характерних рис героя, позначених в формулярі.

Слідком за накресленням теми, літературних персонажів і сюжета твору, класичний автор, будуючи його, часто користався з розгорнутого плану. І в міру написання окремих розділів, що обіймають той або інший абзац плану, автор послідовно викреслює відповідні абзаци. Таке явище іноді зустрічається, наприклад, у Пушкіна; для ілюстрації можна було б продемонструвати роботу його над поемою „Галуб“. Але часто зустрічається й таке явище: вже написані розділи переробляють, надають їм іншої редакції, що не може не позначитися й на цілому творі. Його (твір) де-в чому переробляють, залежно від нових варіантів; багато прикладів цього дає творчість Лермонтова. Часто спостерігаємо й явища позапланового написання творів. Що-правда, план все ж існує, але автор виконує твір окремими ескізами, що з'являються подеколи в друковій закінченими повістями й оповіданнями, і згодом вже твори ці переробляються в одне суцільне полотно. Для ілюстрації подібної роботи можна було б навести процес створення Пільняком свого „Голого года“. Твір, вже закінчений, „вилежується“ довгий час. Автор декілька раз повертається до нього, час-од-часу перечитує його сам, віч-на-віч зі своїми літературними знайомими, або в дружньому колі. Часом утворюються нові сцени, вносяться поправки, завдяки чому художня цінність творчої продукції безмірно підвищується. Так, Гоголь не лише у вказаний спосіб коректував, домальовував свої епічні полотна, але він навіть вдруге, втретє переписував вже начисто, до друку підготований твір. Лише після такої пильної роботи самого автора над твором, останній ставав вселюдно відомим.

Необхідно ще зупинитися на роботі над мовою. Тим більше, що сучасний письменник в цій царині грішить задосить і цілком заслуговує на закиди, що їх роблять йому читачі. Насамперед слід відзначити боротьбу письменника за художній лаконізм, цеб-то за яскравість, пластичність, виразність відтворюваних явищ. Можна було б навести безліч ілюстрацій, але вони зайві, бо ж теоретично це ясно для всіх. Однак, не можу не відзначити процесу боротьби за лаконізм своєї мови Ольминського, що в царській тюрмі починав писати про свої настрої й думи.

„Начнешь перечитывать — написанное длинно, водянисто, скучно : И с течением времени не становится живее. Случилось, что нечего было писать, а времени девать некуда. Не попробовал ли свести в один рассказ свои отрывочные записки о воробьях и голубях ?

Начал переписывать и стала одолевать лень. Нельзя ли эту фразу сказать покороче ? А вот эту совсем выбросить ? А вот это длинное слово заменить другим — попроще, покороче ?

Кончил. Против прежнего вышло втрое меньше. Жаль раньше написаного. А впрочем, чорт с ним : все равно эта работа впустую, от тюремного безделья.

Прошло порядочно времени. Попал на глаза переписанный рассказ о голубях и воробьях. Я ли это писал ? Рассказ вышел живей, интересней, чем было написано раньше“.

В наслідок подібних вправ Ольминський досягнув того, що вважається за одного з найвидатніших стилістів. Особливо йому доводилося багато боротися з трафаретами нашої мови, з штампованими формами, що ними рябіє сучасна письменницька мова.

Штампи — як от: таємниче поривання, запеклий ворог, енергійно протестувати, чарівний зір, чудове видиво, загалом і в цілому і низка подібних — заваляють мову письменників, чим знижується її художня вартість.

Боротьба з мовним кліше — одне з найважливіших завдань сучасних митців, великих і малих. Поряд з цим, треба також відзначити необхідність будувати мову правильно, приступно для розуміння широких читальських мас. Що - правда, Пушкин казав :

Как уст румяных без улыбки,
без грамматической ошибки
я русской речи не терплю.

Але ж помилки бувають різні. Можливо допустити неологізми і архаїзми, не засмічуючи однак мови, дозволені нові форми словозміни, нові мовні сполучення.

Адже ж не можна живу мову покласти на прокрустове ложе старої шкільної граматики. Але... треба стежити за тим, щоб взаємовідношення окремих елементів мови, а також і зв'язок окремих словосполучень завжди були зрозумілі для робітничого й селянського читача, давали б йому чітке розуміння відтворюваних митцем явищ.

Вище відзначено лише основні шляхи роботи письменника над своєю кваліфікацією. Наведені ілюстрації цієї роботи, взяті, головним чином, з класичної літератури, що й до цього часу є зразком художності. Молодим письменникам доведеться багато повчитися у старих, що фізично вже відійшли від життя.

Звідси й висновок : треба читати якомога більше спогадів і досліджень про роботу класиків над своїми творами ; частіше слід читати класиків і сприймати їхні естетичні цінності.

В боротьбі за кваліфікацію робити це необхідно.

Анат. Машкин